ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΘ΄ • ΑΡ. ΤΕΥΧΟΥΣ 203 • ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2006 • ΙΓΙΑΡ - ΣΙΒΑΝ- 5766

Το μεγαλύτερο έγκλημα της Ιστορίας διεπράχθη στις μέρες μας

Του ΑΝΤΩΝΗ ΚΑΡΚΑΓΙΑΝΝΗ

ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΑΚΟΜΗ ΑΝΘΡΩΠΟΙ που αμφισβητούν το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ευρώπης από το χιτλερικό καθεστώς! Μερικοί από αυτούς καλοπροαίρετα δεν θέλουν να πιστέψουν το μέγεθος του εγκλήματος. Πραγματικά είναι απίστευτο ότι εν ψυχρώ εξοντώθηκαν έξι εκατομμύρια Εβραίοι. Είναι το μεγαλύτερο έγκλημα της Ιστορίας και συνέβη επί των ημερών μας! Είναι ακόμη απίστευτο ότι ένα καθεστώς και μια διοίκηση με τον φόρτο των φροντίδων και των αναγκών ενός μεγάλου πολέμου, περισπούσαν την προσοχή τους και διέθεταν, στην πιο κρίσιμη καμπή της πολεμικής προσπάθειας, ενέργεια και δυνάμεις για να εξοντώσουν έξι εκατομμύρια Εβραίων! Δεν καταλαβαίνουν ή αρνούνται να καταλάβουν με ποια λογική και με ποιον σκοπόν. Αυτοί είναι οι καλοπροαίρετοι...

ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΟΜΩΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ, που πίσω από την αμφισβήτηση του Ολοκαυτώματος των Εβραίων θέλουν και σήμερα ακόμη να κρύψουν τον υφέρποντα αντισημιτισμό τους. Αμφισβητούν τις μαρτυρίες, ίσως με τη σκέψη ότι σε πολύ λίγα χρόνια, σε δέκα το πολύ δεκαπέντε, δεν θα έχουν απομείνει στην Ευρώπη ζωντανοί μάρτυρες του Ολοκαυτώματος! Ο γράφων είναι 75 ετών και συγκαταλέγεται στους τελευταίους μάρτυρες με προσωπικές εμπειρίες από το Ολοκαύτωμα. Από τους αυτουργούς του εγκλήματος πρέπει να έχουν απομείνει ελάχιστοι. Είναι, λοιπόν, η κατάλληλη στιγμή να αμφισβητήσουν το τρομακτικό και απίστευτο γεγονός, μη διστάζοντας να αμφισβητήσουν και τα πάμπολλα και φρικαλέα πειστήρια που ο εγκληματίας άφησε πίσω του: τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τους θαλάμους των αερίων, τους φούρνους, τους μακάβριους καταλόγους των θυμάτων.

ΑΜΦΙΣΒΗΤΟΥΝ ακόμη και τις ποικιλόμορφες αφηγήσεις και μαρτυρίες για το έγκλημα, παρ' όλον ότι είναι πολύ κατώτερες από το μέγεθός του: γραπτά τεκμήρια, ντοκιμαντέρ, κινηματογραφικές ταινίες, ακόμη και το σπαρακτικό ημερολόγιο της Άννας Φρανκ! Το έγκλημα του Ολοκαυτώματος αποδίδεται σε μια παγκόσμια, σατανική και σκοτεινή εβραϊκή συνωμοσία, η οποία άλλωστε βρίσκεται και ενεργεί πίσω από κάθε δύσκολο και περίπλοκο γεγονός, το οποίο για να το αντιληφθούμε και να το καταλάβουμε χρειαζόμαστε το σχήμα μιας ανεξήγητης συνωμοσίας. Η αντίληψη αυτή έχει εύρος, είναι λαϊκή και μέσα της συγκεντρώνει τις λαϊκές προκαταλήψεις που επί είκοσι αιώνες εύστοχα διαμόρφωσαν και προώθησαν οι κατά καιρούς άρχουσες τάξεις της χριστεπώνυμης Ευρώπης. Ακόμα και ο άκακος φτωχοπρόδρομος, ο δικός μας Κοσμάς ο Αιτωλός, τον οποίο τιμούμε σαν άγιο και εθνικό ήρωα, υπήρξε φορέας τέτοιων αντιλήψεων και προκαταλήψεων.

ΤΕΛΟΣ, ΟΛΟΣ ΑΥΤΟΣ Ο ΥΦΕΡΠΩΝ ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ, με τις ποικίλες μορφές του βρίσκει τρόπο να παρεισφρήσει σε σύγχρονα πολιτικά κινήματα και συνθήματα. Ο αγώνας των αραβικών και μουσουλμανικών λαών για τη χειραφέτησή τους βρίσκει συμπάθειες και υποστήριξη σε όλον τον κόσμο, ακόμα και στο ίδιο το Ισραήλ. Η αντισημιτική όμως και αντιισραηλιτική κατεύθυνση και ο θρησκευτικός φανατισμός είναι, επιτρέψτε μου να πιστεύω, η μοιραία στρέβλωση που οδηγεί σε πρακτικό και ιδεολογικό αδιέξοδο τον ίδιο τον αγώνα χειραφέτησης. Ακόμα και η κριτική ορισμένων συμπεριφορών του κράτους του Ισραήλ μεταβάλλεται σε φορέα αντισημιτικών συναισθημάτων και προκαταλήψεων. Προχθές ακόμη ο φανατικός πρόεδρος του Ιράν δημόσια αμφισβήτησε το Ολοκαύτωμα και έστρεψε την οργή... του θεού του εναντίον των Εβραίων. Επιτρέψτε μου να πιστεύω ότι πίσω από όλες αυτές τις ποικιλόμορφες αμφισβητήσεις του Ολοκαυτώματος των Εβραίων κρύβεται, άλλοτε συνειδητά και άλλοτε ασύνειδα, ένας υπόκωφος θαυμασμός και συγκατάθεση στο χιτλερικό έγκλημα, το μεγαλύτερο της Ιστορίας.

▶ *Συνέχεια στη σελίδα 22*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Παλαιά φωτογραφία του Πηνιού, στο φόντο, και μοδίστρες εβραιοπούλες σε μοδιστράδικο της Λάρισας (1922).

Οι Ιουδαίοι στην Αίγυπτο

Του Καθηγητή Β. Γ. ΜΑΝΔΗΛΑΡΑ

Η σχέση των Ιουδαίων με την Αίγυπτο άρχιζε από πολύ παλιά, τα χρόνια της πέμπτης Δυναστείας, 2560-2420 π.Χ., και συνεχίστηκε για πολύ καιρό[1]. Αρχαιολογικές μαρτυρίες και από τις δύο χώρες, καθώς επίσης το κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης δίνουν πλούσιο υλικό, ώστε να συγκροτήσουμε σωστά την ιστορία των δύο λαών και να δούμε τις μεταξύ τους σχέσεις, διαφορές, αλληλοεπιδράσεις κτλ. Στις πηγές τούτες έρευνας μπορούν να προστεθούν οι αρχαίοι ιστορικοί (ιδίως ο Ηρόδοτος, ο Μανέθων και ο Ιώσηπος) και τα κείμενα των παπύρων αναφορικά με τους μετά τον Αλέξανδρο χρόνους.

Η Αίγυπτος αποτέλεσε τον κύριο τόπο καταφυγής των Ιουδαίων. Γνωρίζουμε από τους Αραμαϊκούς παπύρους πως οι Ιουδαίοι είχαν ιδρύσει αποικία κατά τον 6ο αι. π.Χ. στην Ελεφαντίνη, ένα μικρό νησί μέσα στον Νείλο, κοντά στη Συήνη. Χωρίς άλλο ήταν αυτοί που πήραν μέρος στην εκστρατεία των Αιγυπτίων κατά των Αιθιόπων και που εγκαταστάθηκαν στο νότιο τούτο μέρος της Αιγύπτου, κοντά στα σύνορα, με καθήκοντα ακριτικού στρατιωτικού σώματος. Εκεί είχαν δικό τους ναό που καταστράφηκε, στην επανίδρυση του οποίου φαίνεται πως αναφέρονται τα λόγια του Ησαΐα (19,19): *τη ημέρα εκείνη έσται θυσιαστήριον τω κυρίω εν χώρα Αιγυπτίων και στήλη προς το όριον αυτής τω κυρίω.*[2] Η προφητεία του Ησαΐα είχε συνάμα σκοπό να συγκρατήσει τους Εβραίους στη θρησκεία τους, γιατί, όπως προκύπτει από τα παπυρικά κείμενα[3], έκλιναν, επηρεασμένοι προφανώς από την Αιγυπτιακή θρησκεία, προς τον πολυθεϊσμό.

Με την κατάληψη της Αιγύπτου από τον Αλέξανδρο ο εβραϊκός πληθυσμός αυξήθηκε εκεί σημαντικά. Στα χρόνια των πρώτων Πτολεμαίων οι Εβραίοι έφτασαν τις 100.000, αν δεχτούμε ακριβή τον αριθμό, τον οποίο μας δίνει η επιστολή του Αριστέα.

Φυσικά το εβραϊκό στοιχείο δεν περιοριζόταν μόνο μέσα στην Αλεξάνδρεια, αλλ' απλωνόταν σε όλη την Πτολεμαϊκή επικράτεια. Στην Οξύρυγχο π.χ. βρίσκουμε εβραϊκή κοινότητα, οι εκδηλώσεις της οποίας διασώθηκαν εδώ κι εκεί στους παπύρους που βρέθηκαν στην περιοχή. Πολλοί ακόμη Εβραίοι βρίσκονταν στο Φαγιούμ, τον Αρσινοΐτη νομό, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν εκεί τα χρόνια πιθανώς των πρώτων Πτολεμαίων.

Οι περισσότεροι όμως Ιουδαίοι είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή του Δέλτα και ιδιαίτερα στην Αλεξάνδρεια. Από τα πρώτα χρόνια της ιστορίας της πόλης το εβραϊκό στοιχείο υπερείχε αριθμητικά. Οι Εβραίοι διοικούνταν κατά τον δικό τους θρησκευτικό νόμο, και ζούσαν στον τομέα Δ της πόλης με τόσο στενό σύνδεσμο μεταξύ τους, που δόθηκε αφορμή σε νεότερους μελετητές να μιλήσουν για «γκέτο». Τον χαρακτηρισμό ωστόσο δεν αποδέχεται ο Bell[4], ο οποίος ισχυρίζεται ότι δεν μπορούμε να δεχτούμε με βεβαιότητα πως οι Εβραίοι είχαν αποκλειστεί από το λοιπό σώμα των πολιτών της Αλεξάνδρειας[5].

Συμφωνία για μίσθωση χωραφιού, 17 μ.Χ.

Στην πραγματικότητα ο ρόλος των Εβραίων στην Αίγυπτο κατά τους χρόνους τούτους δεν ήταν ευπρόσδεκτος από τον υπόλοιπο κόσμο της Ελληνιστικής Αιγύπτου. Τούτο αντανακλάται καθαρά στα *Αιγυπτιακά* (ιστορία της Αιγύπτου) του Αιγύπτιου ιερέα Μανέθωνα, ο οποίος με καυστική γλώσσα και βαρείς χαρακτηρισμούς καταφέρεται κατά των Εβραίων. Εξάλλου ο Ιώσηπος, Εβραίος αυτός στην καταγωγή, αναγκάστηκε να ελέγξει με αυστηρή πολεμική τις περί Εβραίων απόψεις του Μανέθωνα, για να έλθουν και άλλοι μετά και ν' αμφισβητήσουν την εγκυρότητα της ιστορίας του Μανέθωνα. Είναι φανερό πως από το ένα μέρος ο Μανέθων και από το άλλο ο Ιώσηπος μεγαλοποίησαν τα πράγματα εξυπηρετώντας πολιτικές σκοπιμότητες και εθνικά συμφέροντα της εποχής τους. Το γεγονός πάντως είναι πως οι κάτοικοι της Αλεξάνδρειας ήταν προσεκτικοί στη συμπεριφορά τους απέναντι στους Εβραίους, αν δεχθούμε πως η σχετική πληροφορία από πάπυρο[6], αντικατοπτρίζει γενικότερη κατάσταση και όχι μεμονωμένη περίπτωση διαπροσωπικών σχέσεων. Όμως εξίσου λογικό είναι

πως το περιστατικό οφειλόταν σε προσωπική θέση του επιστολογράφου, ή ακόμη, στο γεγονός ότι οι Εβραίοι ακολουθούσαν μονοθεϊστική θρησκεία και διακρίνονταν συνάμα για την εμπορική τους ιδιοφυΐα, η οποία άλλωστε τους στοίχισε ακριβά στην ιστορική τους διαδρομή.

Η προσήλωση των Εβραίων στη θρησκεία τους εξηγεί το γιατί μεταφράστηκε η παλαιά Διαθήκη στα Ελληνικά (μετάφραση των Εβδομήκοντα, Ο΄): οι Εβραίοι έχοντας ιδιοποιηθεί, ανάμεσα στα άλλα, και την ελληνική γλώσσα δεν μπορούσαν να καταλάβουν το ιερό τους βιβλίο γραμμένο στην εβραϊκή γλώσσα. Η μετάφραση άρχισε με την Πεντάτευχο (Γένεσις, Έξοδος, Αριθμοί, Λευιτικόν, Δευτερονόμιον) μέσα στο πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ.[7] και χωρίς αμφιβολία έπαιξε σημαντικό ρόλο στα κατοπινά χρόνια αναφορικά με τη σχηματοποίηση του Χριστιανισμού.

Υποσημειώσεις:

1. Κατατοπιστική σκιαγράφηση της πολιτικής ιστορίας Ισραήλ και Αιγύπτου δίνεται από τον R. J. Williams στο άρθρο του "Egypt and Israel" που περιέχεται στο συλλογικό έργο *The Legacy of Egypt*, Oxford 1971[2], σελ. 257 κ.εξ. Βλ. ακόμη J. Modrzejewski, *Les Juifs d' Egypte de Ramses II à Hadrien*, Paris 1991, και Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου, «Οι Ελληνισταί Ιουδαίου της Αλεξανδρείας», *Χρονικά ΙΖ΄* 132 (1994), 3 κ.εξ.
2. Τα κεφάλαια 19-20 του Ησαΐα *Όρασις* εκφράζουν τον ενδόμυχο πόθο των Εβραίων να εξαφανιστεί η Αίγυπτος από προσώπου της γης.
3. Βλ. A.E. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1923: πάπυροι 3,13 και 44.
4. Ο H.I. Bell μελέτησε τις πολιτιστικές σχέσεις μεταξύ των Εβραίων και του Ελληνιστικού κόσμου στα έργα του *Jews and Christians in Egypt* αφ' ενός και *Cults and Creeds in Greco-Roman Egypt* αφ' ετέρου (βλ. βιβλιογραφία). Για τη θέση των Εβραίων στην Ελληνιστική Αίγυπτο, βλ. V. Tcherikover, *Hellenistic Civilisation and the Jews*. Μετάφραση από την εβραϊκή γλώσσα στην Αγγλική υπό S. Appelbaum, Philadelphia 1961. Βλ. επίσης H.I. Bell, *Jews and Greeks in the Hellenistic Period*, Tel Aviv, 2η έκδ. 1963.
5. Βλ. H.I. Bell, *Cults and Creeds*, σελ. 37.
6. Βλ. BGU iv 1079 (= W.Chr.60): ως/άν άπαντες και σύ βλέ/πε σατόν από των Ιου/δαίων «όπως όλοι κάνουν, έτσι και συ, μακριά από τους Εβραίους».
7. Για την ιστορία του κειμένου των Εβδομήκοντα βλ. την «Εισαγωγή» στην έκδοση Septuaginta υπό Alfred Rahlfs, Stuttgart 19358.

*[Αναδημοσιεύεται από το βιβλίο του Β.Γ. Μανδηλαρά, **Πάπυροι και Παπυρολογία**, (Ελληνική Παπυρολογική Εταιρεία, Αθήνα 2005) σελ. 301-304. Ο **Β.Γ. Μανδηλαράς** ήταν Καθηγητής της Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας και Ελληνικής Παπυρολογίας στο Τμήμα Αρχειονομίας - Βιβλιοθηκονομίας του Ιονίου Πανεπιστημίου].*

Η αναγνώριση της σκοτεινής πλευράς

Του ΔΑΥΪΔ Ε. ΜΩΥΣΗ

Έχω περισσότερη πίστη στον Χίτλερ παρά σε οποιονδήποτε άλλον. Είναι ο μόνος που έχει τηρήσει τις υποσχέσεις του, όλες του τις υποσχέσεις, προς τον εβραϊκό λαό.

Elie Wiesel, «Νύχτα»

Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι, ως άτομα και ως λαοί, πολλές φορές δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν και να κατανοούν τα τρέχοντα γεγονότα όσο καθαρά απαιτείται, ώστε να παίρνουν τις σωστές θέσεις και να προβαίνουν στις ενδεδειγμένες ενέργειες. Έτσι, συμβαίνει συχνά ηθικοί άνθρωποι να συντάσσονται με τη «σκοτεινή πλευρά», ενδεχομένως θαμπωμένοι από κάποια χαρακτηριστικά της, και να ακολουθούν ή και να υπηρετούν εκούσια ένα κίνημα ή καθεστώς ανήθικο, διεφθαρμένο, εγκληματικό. Συχνά οι άνθρωποι αυτοί κατανοούν το λάθος τους μόνον εκ των υστέρων, όταν οι προθέσεις της κακής πλευράς γίνουν απόλυτα σαφείς και τα κακουργήματά της γνωστά.

Η εφαρμογή αυτής της άποψης στη Ναζιστική Γερμανία θα μπορούσε να αιτιολογήσει – ίσως και να δικαιολογήσει εν μέρει – τη συμπεριφορά τόσο των Γερμανών, που ακολούθησαν τον Χίτλερ στο μονοπάτι του παραλογισμού και του εγκλήματος, όσο και πολλών άλλων λαών και των ηγεσιών τους, που δεν σταμάτησαν τη Ναζιστική Γερμανία έγκαιρα, ώστε να αποφευχθούν η ολοκληρωτική καταστροφή και οι γενοκτονίες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Είναι δύσκολο να διαφωνήσει κανείς με την αρχή αυτή, στη γενική της διατύπωση. Ιδιαίτερα σε περιόδους αστάθειας ή κρίσης, οι άνθρωποι κυριαρχούνται συνή-

θως από ισχυρά συναισθήματα, ενώ ταυτόχρονα διαθέτουν περιορισμένη και ελεγχόμενη πληροφόρηση, υπόκεινται σε προπαγάνδα, κ.λπ. Ακόμη, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν υπάρχουν «σωστές» θέσεις, καμία πλευρά δεν είναι απόλυτα καλή ή κακή, τα πράγματα είναι γκρίζα και η «αλήθεια» δυσδιάκριτη. Τέλος, συνηθέστατα οι ενέργειες μιας δύναμης δεν είναι προγραμματισμένες ή προδιαγεγραμμένες, η διαμόρφωση και εξέλιξή τους εξαρτάται σε κάποιο βαθμό από τις συγκυρίες.

Ωστόσο, η αρχή αυτή δεν ισχύει πάντα. Ειδικότερα, δεν έχει εφαρμογή στην περίπτωση της Ευρώπης της περιόδου 1933-45. Αυτή ήταν από τις ελάχιστες περιπτώσεις στην ιστορία όπου ήταν – θα έπρεπε να είναι – απόλυτα ξεκάθαρο, τόσο στο γερμανικό λαό όσο και στις ηγεσίες των ξένων χωρών, ποια ήταν η «σκοτεινή» πλευρά και ποιες ήταν οι επιδιώξεις της. Αυτή τη θέση προσπαθεί να αποδείξει το παρόν άρθρο. Στηρίζεται μόνο σε κείμενα και έργα που είχαν δημόσιο χαρακτήρα, δηλαδή ήταν διακηρυγμένα ή γενικά γνωστά (π.χ. δημόσιες ομιλίες του Χίτλερ και άλλων επιφανών ναζί, δημοσιευμένα κείμενα, γνωστές ενέργειες) και που δημοσιεύθηκαν ή πραγματοποιήθηκαν μέχρι και το 1938.

Ναζιστική προπαγάνδα: "Ευρώπη κατάκτησε την ευημερία σου"

Το όραμα του εθνικοσοσιαλισμού

Ανάμεσα στα δημοσιευμένα κείμενα, εξέχουσα θέση κατέχει το Mein Kampf (ΜΚ) του Χίτλερ, η βίβλος του εθνικοσοσιαλισμού. Γραμμένο το 1924, το ΜΚ παρουσίαζε τις κατασταλαγμένες πλέον θέσεις του Χίτλερ, που είχαν διακηρυχθεί επανειλημμένα σε ομιλίες και γραπτά κείμενά του μέχρι τότε. Διαβάζοντας το βιβλίο, είναι εύκολο να συνοψίσει κανείς όχι μόνο την κοσμοθεωρία (Weltanschauung) του εθνικοσοσιαλισμού αλλά και το όραμά του, καθώς και τη βασική στρατηγική για την επίτευξη αυτού του οράματος: Στόχος του κινήματος ήταν η εξασφάλιση της ευημερίας της ανώτερης Άριας Φυλής. Το κύριο μέσο για το σκοπό αυτό ήταν η εγκαθίδρυση ενός λαϊκού / ρατσιστικού (völkisch) κράτους, του οποίου πολίτες θα ήταν μόνον οι φυλετικά καθαροί και γενετικά άρτιοι Άριοι (Γερμανοί). Το κράτος αυτό έπρεπε αρχικά να περιλάβει το σύνολο του γερμανικού έθνους, στη συνέχεια δε να επεκταθεί περαιτέρω προς τα ανατολικά, εις βάρος της Ρωσίας, σε αναζήτηση του ζωτικού χώρου (Lebensraum) που ήταν απαραίτητος για την εξασφάλιση της ευημερίας του γερμανικού έθνους και την αύξηση του πληθυσμού του στο επιθυμητό επίπεδο. Η στρατηγική απαιτούσε τον επανεξοπλισμό της Γερμανίας και τη σύναψη συμμαχιών με τη Μ. Βρετανία και την Ιταλία, ως προετοιμασία για τη μεγάλη πολεμική αναμέτρηση με τη Ρωσία, μέσω της οποίας όχι μόνο θα εξασφαλιζόταν ο απαραίτητος ζωτικός χώρος αλλά και θα καταστρέφονταν ταυτόχρονα τόσο ο μπολσεβικισμός όσο και ο «πραγματικός εχθρός», οι εβραίοι. Οι τελευταίοι, εκτός του ότι ήταν η κινητήρια δύναμη του διεθνούς κομμουνισμού – όπως και του διεθνούς καπιταλισμού – ενσωμάτωναν, ως άτομα και ως κουλτούρα, όλα τα χαρακτηριστικά που βρίσκονταν στον αντίποδα του «γερμανικού πολιτισμού», ό,τι ήταν απεχθές και μισητό στους εθνικοσοσιαλιστές. Η οριστική απαλλαγή από το μεγάλο αυτόν εχθρό πρόβαλλε ως απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγματοποίηση του εθνικοσοσιαλιστικού οράματος.

Μετά τη συγγραφή του, το ΜΚ αποτέλεσε το βασικό προγραμματικό κείμενο του ναζισμού, τόσο κατά την προσπάθεια κατάληψης της εξουσίας (1925-33) όσο και κατά την άσκησή της, από το 1933 και μετά. Αν και το βιβλίο είχε πουλήσει μόλις 80.000 αντίτυπα μέχρι το 1932, είναι δύσκολο να υποστηρίξει κανείς ότι οι Γερμανοί δεν γνώριζαν τον Χίτλερ, το ναζιστικό κόμμα (NSDAP) και το πρόγραμμά του. Οι ιδέες και οι στρατηγικές που είχαν καταγραφεί στο ΜΚ διακηρύχθηκαν συστηματικά και με συνέπεια και, με μικρές διαφοροποιήσεις, αποτέλεσαν την ιδεολογική και προγραμματική πλατφόρμα του NSDAP στις πολυάριθμες εκλογικές αναμετρήσεις στις οποίες συμμετείχε το κόμμα μέχρι την ανάρρησή του στην εξουσία (30 Ιανουαρίου 1933). Ειδικότερα, οι θέσεις του κόμματος σχετικά με την ανωτερότητα της άρειας φυλής, την ταύτιση μπολσεβικισμού και ιουδαϊσμού, την εξάρθρωση του κομμουνισμού, την ανάγκη «αφαίρεσης» των εβραίων από την οικονομία και την κοινωνία, τον επανεξοπλισμό της Γερμανίας ώστε να σπάσει τις αλυσίδες της Συνθήκης των Βερσαλλιών και την κατάκτηση «με το ξίφος» της γης που ήταν απαραίτητη ως ζωτικός χώρος στην ανατολή προβάλλονταν συνεχώς όχι μόνο στους λόγους του Führer αλλά και στα άρθρα του Völkischer Beobachter, επίσημου οργάνου του NSDAP και στο προπαγανδιστικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε σε όλη την περίοδο 1925-32. Δεν είναι, συνεπώς, δυνατόν να υποστηριχθεί ότι το ένα τρίτο του γερμανικού λαού, που ψήφισε το NSDAP στις εκλογές του Νοεμβρίου 1932[1] και το ανέδειξε πρώτο κόμμα δεν ήταν εξοικειωμένο με τις επιδιώ-

ξεις και το πρόγραμμά του. Όσοι ψήφισαν τον Χίτλερ δεν μπορεί παρά να ήταν σύμφωνοι με τουλάχιστον ορισμένα από τα σημεία του προγράμματός του και να μη διαφωνούσαν ριζικά με κανένα από αυτά, έστω και αν δεν πίστευαν ότι κατά την άσκηση της εξουσίας οι ναζί θα προσπαθούσαν να εφαρμόσουν με συνέπεια όσα είχαν υποσχεθεί.

Άμεση εφαρμογή

Αφ' ότου οι ναζί κατέλαβαν την εξουσία, ο μηχανισμός του κόμματος κινήθηκε ταχύτατα, με τις στρατηγικές που είχαν διακηρυχθεί, προκειμένου να κάνει πράξη το όραμα. Μόνο οι τακτικές διαφοροποιήθηκαν, για λόγους εύκολα κατανοητούς. Μέσα σε δύο μόνο μήνες από την κατάκτηση της εξουσίας οι ναζί:

- Χρησιμοποιώντας τα SA (Τάγματα Εφόδου) και την κρατική αστυνομία, εξαπέλυσαν κύμα κρατικής τρομοκρατίας, κυρίως κατά των κομμουνιστών, αλλά και άλλων πολιτικών τους αντιπάλων. Εκμεταλλευόμενοι τον εμπρησμό του Κοινοβουλίου (Reichstag), προέβησαν σε μαζικές συλλήψεις κομμουνιστών και άλλων αριστερών, μη εξαιρουμένων των βουλευτών (Φεβρουάριος-Μάρτιος 1933). Οι ενέργειες αυτές ήταν σύμφωνες με την υπόσχεσή τους να συντρίψουν τον κομμουνισμό.

Μετά από νέες εκλογές, διέλυσαν το Reichstag στην πρώτη του συνεδρίαση και κατήργησαν το κοινοβουλευτικό πολίτευμα, εγκαθιδρύοντας τυπικά και ουσιαστικά δικτατορία. Αυτό ήταν σύμφωνο με την αρχή της «Γερμανικής Δημοκρατίας», που διακηρύσσει ο Χίτλερ στο ΜΚ[2]. Λίγους μήνες αργότερα απαγόρευσαν στην πράξη τη λειτουργία όλων των άλλων πολιτικών κομμάτων.

Κατέλυσαν το ομοσπονδιακό καθεστώς, καταργώντας στην πράξη κάθε ίχνος αυτονομίας των Länder (επίσης όπως προβλεπόταν στο ΜΚ[3]).

- Δημιούργησαν το πρώτο στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Dachau, προορισμένο κυρίως για τους πολιτικούς τους αντιπάλους (22 Μαρτίου 1933).
- Εξαπέλυσαν κύμα βίας κατά των εβραίων και των εβραϊκών επιχειρήσεων. Τα πρώτα επίσημα αντισημιτικά μέτρα ήταν το μποϋκοτάζ των εβραϊκών επιχειρήσεων (1 Απριλίου) και μια πρώτη σειρά νομοθετικών περιορισμών κατά των εβραίων (εκδίωξη από δημόσιες θέσεις, περιορισμοί σε ορισμένα επαγγέλματα και ποσοστώσεις στον αριθμό των μαθητών στα σχολεία). Αυτές ήταν οι πρώτες κινήσεις στην κατεύθυνση της προαναγγελθείσας «αφαίρεσης» των εβραίων από τη γερμανική κοινωνία.

Άρχισαν να εφαρμόζουν, με γρήγορα βήματα, τη διαδικασία πλήρους εκναζισμού του Κράτους (Gleichschaltung, συγχρονισμός), που δεν περιορίστηκε μόνο στον έλεγχο όλων των δομών και κέντρων εξουσίας από τους ναζί αλλά αποσκοπούσε ουσιαστικά στο κτίσιμο του ρατσιστικού κράτος που προέβλεπε η ναζιστική ιδεολογία, την οποία έγιναν συστηματικές προσπάθειες να ενστερνιστούν όλοι οι Γερμανοί. Ενδεικτικό παράδειγμα σχετικής νομοθετικής ρύθμισης είναι ο «Νόμος για την Αποφυγή Απογόνων με Κληρονομικές Ασθένειες» (Ιούλιος 1933), που οδήγησε στην αναγκαστική στείρωση 400.000 ανθρώπων (με διανοητική αναπηρία, κ.λπ.) στο Reich. Η αναγκαιότητα αυτής της πρακτικής προβλεπόταν με σαφήνεια στο ΜΚ[4].

Μετά το θάνατο του Προέδρου Hindenburg (1 Αυγούστου 1934), ο Χίτλερ απέκτησε απόλυτη εξουσία. Έχοντας πρόσφατα προβεί σε εκκαθαρίσεις των πολιτικών τους αντιπάλων, μέσα και έξω από το κόμμα (Ιούνιος 1934), οι ναζί ήταν πλέον σε θέση να προχωρήσουν στο κτίσιμο του Λαϊκού Γερμανικού Κράτους, σύμφωνα με την ιδεολογία τους.

Ένα εμπόδιο ήταν η συνεχιζόμενη παρουσία των εβραίων. Αυτή αντιμετωπίστηκε με τους Νόμους της Νυρεμβέργης (Σεπτέμβριος 1935), με τους οποίους αφαιρέθηκε από τους εβραίους η ιδιότητα του Γερμανού πολίτη, και απαγορεύτηκαν οι γάμοι και οι σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ Αρίων και εβραίων. Αυτή ήταν μια προσωρινή ρύθμιση, σε αρμονία όχι μόνο με τις διακηρύξεις του ΜΚ[5], αλλά και με πολύ παλιότερες (1919) θέσεις του Χίτλερ: «Ο αντισημιτισμός που στηρίζεται στη λογική πρέπει να οδηγήσει στη συστηματική αφαίρεση των δικαιωμάτων των εβραίων. Ο ακλόνητος τελικός του στόχος πρέπει να είναι η πλήρης αφαίρεση των εβραίων»[6]. Βέβαια, για τον Χίτλερ και τα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία των ναζί, ο τελικός στόχος της «πλήρους αφαίρεσης των εβραίων» από τη γερμανική κοινωνία και οικονομία δεν είχε ακόμη επιτευχθεί[7]. Για λόγους τακτικής, όμως (κυρίως εξωτερικής πολιτικής), το ναζιστικό καθεστώς περίμενε τρία ακόμη χρόνια για να εξαπολύσει όλη του τη βία και βαρβαρότητα κατά των εβραίων της Γερμανίας (Kristallnacht, Νοέμβριος 1938). Ο ίδιος ο Χίτλερ, ωστόσο, έδωσε από το 1935 μια πρόγευση του τι επρόκειτο να ακολουθήσει: Αυτή, είπε, είναι «η προσπάθεια νομικής ρύθμισης του προβλήματος, το οποίο, σε περίπτωση περαιτέρω αποτυχίας, θα πρέπει πλέον να υπαχθεί νομικά στην τελική λύση του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος»[8].

Επιθετική εξωτερική πολιτική

Η ίδια προσήλωση στην ιδεολογία χαρακτήριζε και την εξωτερική πολιτική της Ναζιστικής Γερμανίας. Το κεντρικό μέλημα του Χίτλερ ήταν ο επανεξοπλισμός της χώρας. Το εξοπλιστικό πρόγραμμα ετοιμάστηκε αμέσως μετά την κατάληψη της εξουσίας αλλά η εφαρμογή του ξεκίνησε ουσιαστικά από την αρχή του 1934 και από τότε προχώρησε με ιλιγγιώδη ταχύτητα. Έπρεπε να είναι κανείς αφελής για να πιστέψει ότι ο επανεξοπλισμός αποσκοπούσε αποκλειστικά στην άμυνα της Γερμανίας, καθώς κανείς δεν εκδήλωνε επιθετικές διαθέσεις εναντίον της. Όταν το καθεστώς είχε πλέον ισχυροποιηθεί στη Γερμανία και η χώρα είχε ενισχυθεί στρατιωτικά, άρχισε τις πρώτες του επιθετικές ενέργειες στη διεθνή σκηνή, πάλι σε αρμονία με τις διακηρυγμένες εθνικοσοσιαλιστικές θέσεις:

«Οι Εβραίοι είναι ανεπιθύμητοι εδώ»

- Τον Ιούλιο 1934 ο Χίτλερ υποστήριξε μια κακά οργανωμένη και ανεπιτυχή προσπάθεια ανατροπής του καθεστώτος από Αυστριακούς ναζί, που κατέληξε απλά στη δολοφονία του Αυστριακού καγκελαρίου Dollfuss, ενώ δημιούργησε διπλωματικά προβλήματα με τη Φασιστική Ιταλία, που υποστήριζε τότε το αυστριακό καθεστώς. Η αποτυχημένη αυτή κίνηση θα έπρεπε να δώσει στον κόσμο μια πρόγευση των επιδιώξεων και μεθόδων του νέου καθεστώτος της Γερμανίας, όμως το περιστατικό γρήγορα ξεχάστηκε.
- Το Μάρτιο 1936 ο Χίτλερ διατάζει την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην αποστρατικοποιημένη ζώνη της Ρηνανίας, παραβιάζοντας τη συνθήκη του Λοκάρνο. Η Γαλλία, που θα μπορούσε εύκολα να αναγκάσει τους Γερμανούς να αποχωρήσουν με μια απλή στρατιωτική επέμβαση, δεν αντιδρά.

Το Μάρτιο 1938, έχοντας εξασφαλίσει τη μη επέμβαση της Ιταλίας, με την οποία είχε συνάψει συμμαχία από το 1936, οι ναζί οργανώνουν προσεκτικά την προσάρτηση της Αυστρίας στη Γερμανία (Anschluss), που γίνεται χωρίς να πέσει ούτε ένας πυροβολισμός, με την απειλή και μόνο της στρατιωτικής εισβολής. Η προσάρτηση ακολουθήθηκε αμέσως από βίαιες διώξεις των «εχθρών του καθεστώτος», συμπεριλαμβανομένου ενός φοβερού πογκρόμ κατά των εβραίων. Η αναγκαιότητα της ένωσης της Αυστρίας, της γενέτειρας του Χίτλερ, με τη Γερμανική Πατρίδα είχε διατυπωθεί με σαφήνεια στο ΜΚ[9].

- Ακολούθησε η τσεχοσλοβακική κρίση, σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση οι Αγγλογάλλοι, αγωνιώντας για τη διατήρηση της ειρήνης με κάθε τίμημα, πίεσαν την Τσεχοσλοβακία να προσφέρει στον Χίτλερ τη Σουδητία, που κατοικείτο από πλειοψηφία Γερμανών (Μόναχο, Σεπτέμβριος 1938). Στη δεύτερη φάση, έξι μήνες αργότερα (Μάρτιος 1938), τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Τσεχοσλοβακία, μετατρέποντας τη χώρα σε προτεκτοράτο του Reich.

Γνώση, αποδοχή και συνεργασία

Ενώ γίνονταν όλα αυτά, από το 1933, το ΜΚ κυκλοφόρησε σε πολλά εκατομμύρια αντίτυπα. Η πλειοψηφία του γερμανικού λαού είχε την ευκαιρία να το διαβάσει και να εξοικειωθεί πλήρως με την κοσμοθεωρία και τα οράματα του νέου καθεστώτος. Ακόμα κι αν στο παρελθόν δεν γνώριζε ή ήταν ατελώς πληροφορημένος, ο γερμανικός λαός, από το 1933 και μετά, είχε την ευκαιρία να συγκρίνει λόγους και έργα και να διαπιστώσει βήμα-βήμα ότι ο Χίτλερ τηρούσε σταδιακά τις υποσχέσεις του, όλες του τις υποσχέσεις, ακολουθώντας μάλιστα σε πολύ μεγάλο βαθμό τη διακηρυγμένη στρατηγική, έστω και αν για κάποιες ενέργειες, για λόγους τακτικής, έπρεπε να περιμένει την πιο κατάλληλη στιγμή.

Σύμφωνα με τους ιστορικούς[10], η δημοτικότητα του Χίτλερ και του ναζιστικού καθεστώτος στο γερμανικό λαό το 1937 ήταν πολύ υψηλή. Ακόμα, στα μέσα του 1938, μετά το Anschluss, ο γερμανικός λαός παραληρούσε από ενθουσιασμό. Ακόμη και αυτοί που το 1932 δεν είχαν ψηφίσει το NSDAP και στέκονταν κριτικά απέναντί του αποδέχονταν πλέον πλήρως το καθεστώς. Αυτό, από μια άποψη, ήταν αναμενόμενο. Μέσα σε τέσσερα χρόνια ο Führer είχε επιβάλει την τάξη σε μια χώρα όπου επικρατούσε πολιτική και κοινωνική αστάθεια – που οφειλόταν σε κάποιο βαθμό στη δράση του ίδιου του NSDAP. Η Γερμανία είχε βγει από τη βαθιά οικονομική κρίση και την ανεργία. Υπήρχε τώρα δουλειά και ψωμί για όλους. Τέλος, τηρώντας τις υποσχέσεις του, ο Χίτλερ είχε ξαναδώσει στη Γερμανία το χαμένο της γόητρο και την είχε επαναφέρει στις τάξεις των μεγάλων δυνάμεων. Φυσικά, υπήρχε ένα τίμημα για όλα αυτά: Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης είχε πάψει να υπάρχει και είχε αντικατασταθεί από μια σκληρή δικτατορία. Όλες οι ατομικές ελευθερίες είχαν καταργηθεί. Οι αντίπαλοι του καθεστώτος, όχι μόνο κομμουνιστές αλλά και σο-

σιαλδημοκράτες, συντηρητικοί που ασκούσαν κριτική στους ναζί και άλλοι, είχαν εξοντωθεί ή σάπιζαν στις φυλακές και στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Οι εβραίοι είχαν υποστεί κάθε είδους διώξεις και ταπεινώσεις και είχαν σε σημαντικό βαθμό αποβληθεί από τη γερμανική κοινωνία. Άλλοι παραδοσιακοί θεσμοί της γερμανικής κοινωνίας, όπως οι εκκλησίες, υφίσταντο πιέσεις, σποραδικές διώξεις και εξευτελισμούς από τους ναζί. Αλλά, για το μεγαλύτερο μέρος του λαού, φαίνεται ότι αυτά λίγη σημασία είχαν. Εξ άλλου αυτός ο ίδιος λαός είχε αναδείξει το NSDAP και αυτή την εντολή τού είχε στην ουσία δώσει, μέσα από την εκλογική διαδικασία του 1932-33. Οι περισσότεροι Γερμανοί αισθανόταν τώρα ευγνωμοσύνη απέναντι στον Χίτλερ, ακριβώς γιατί είχε τηρήσει τις υποσχέσεις του.

Φυσικά, αν οι Γερμανοί μελετούσαν λίγο προσεκτικότερα το ΜΚ, θα αντιλαμβάνονταν ότι η αλυσίδα των υποσχέσεων οδηγούσε τη χώρα σε έναν αδυσώπητο και αμφίβολης έκβασης πόλεμο, τουλάχιστον ενάντια στη Σοβιετική Ένωση – αν όχι και ενάντια στη Γαλλία. Μόνο μέσα από τον πόλεμο αυτόν, τον οποίο υπαγόρευε η πολιτική του Lebensraum, θα μπορούσε να πραγματωθεί το εθνικοσοσιαλιστικό ιδεώδες, η κυριαρχία της άριας φυλής. Μόνο μετά την κατάκτηση της Τσεχοσλοβακίας ο ενθουσιασμός του γερμανικού λαού πάγωσε, καθώς συνειδητοποιούσε ότι η προοπτική του πολέμου γινόταν πραγματικότητα. Αλλά, και τότε ακόμη, η υπερφυσική πίστη στον Führer δημιουργούσε την πεποίθηση ότι η Γερμανία θα έβγαινε νικηφόρα, χωρίς πολλές απώλειες, από τις επερχόμενες πολεμικές περιπέτειες.

Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι, ανεξάρτητα από το τι σκέπτονταν, οι λαϊκές μάζες δεν μπορούσαν να κάνουν κάτι για να αλλάξουν τα πράγματα. Ο γερμανικός λαός δεν μπορούσε να ανατρέψει το καθεστώς και, από τη στιγμή που η πατρίδα του βρέθηκε σε πόλεμο, ήταν υποχρεωμένος, όπως κάθε λαός, να συνταχθεί με την κυβέρνηση της χώρας και να συμμετάσχει με ενθουσιασμό στην πολεμική προσπάθεια. Βέβαια, ο ενθουσιασμός θα μπορούσε να είναι μικρότερος, όπως συνέβη, για παράδειγμα, με τους στρατιώτες της Φασιστικής Ιταλίας, αλλά πρέπει να δεχθούμε ότι οι Ιταλοί ήταν μάλλον μια εξαίρεση και, σε ό,τι αφορά τον πόλεμο, ο «μέσος Γερμανός» δεν είχε επιλογές.

Ο συγκεκριμένος όμως πόλεμος συνοδεύτηκε από την εφαρμογή ακραίων ρατσιστικών πολιτικών, που οδήγησαν στην εξόντωση πολλών εκατομμυρίων εβραίων, Σλάβων «υπανθρώπων», Τσιγγάνων, σωματικά και διανοητικά ανάπηρων Γερμανών και άλλων υποτιθέμενων εχθρών του Λαϊκού Γερμανικού Κράτους. Η στάση του γερμανικού λαού στο θέμα του διωγμού των εβραίων είναι χαρακτηριστική. Ο διωγμός των εβραίων είχε ήδη τεθεί σε εφαρμογή την περίοδο 1933-39 μέσα στα όρια του Reich και με μέτρα ηπιότερα από την Τελική Λύση. Σύμφωνα με τους ιστορικούς[11], ο «μέσος Γερμανός» δεν συμμετείχε στο πογκρόμ της Kristallnacht, καθώς αποδοκίμαζε τη βία που εκδηλώθηκε σ' αυτό, δεν αισθανόταν όμως καμία αλληλεγγύη προς τους εβραίους πρώην συμπολίτες του ούτε είχε ιδιαίτερη δυσκολία να αποδεχθεί τα ίδια τα αντιεβραϊκά μέτρα και την αναγκαιότητά τους. Ο διωγμός των εβραίων per se δεν ήταν αντίθετος με την ηθική του λαού, μόνο η εκδήλωσή του με βίαιο τρόπο. Έτσι, αργότερα, ο ίδιος μέσος Γερμανός παρατηρούσε με αδιαφορία τις φάλαγγες πρώην συμπολιτών του, εβραίων από τη Γερμανία και την Αυστρία, να εγκαταλείπουν το Reich για να μεταφερθούν στην ανατολή. Οι ναζί, γνωρίζοντας ότι η στάση της μεγάλης πλειοψηφίας του γερμανικού λαού κυμαινόταν ανάμεσα στην αδιαφορία και τη συναίνεση – οι ελάχιστες εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν των κανόνα – δεν έκρινε σκόπιμο να κρατήσει μυστική την εφαρμογή των ρατσιστικών πολιτικών στην ανατολή κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι λεπτομέρειες, φυσικά, αποκρύφτηκαν. Εκτός αυτού, όπως αποδεικνύει ο Goldhagen[12], πολλοί «απλοί Γερμανοί» συμμετείχαν ενεργά στα πρώτα στάδια της εξόντωσης των εβραίων και της τρομοκράτησης των Σλάβων στην Πολωνία και την κατακτημένη Σοβιετική Ένωση, την περίοδο 1939-42, θεωρώντας ίσως τις σχετικές ενέργειες αναπόσπαστο μέρος της πολεμικής προσπάθειας.

Εκτός όμως από τους απλούς Γερμανούς, υπήρξαν και οι πολυάριθμοι συνειδητοί και ενθουσιώδεις υπηρέτες του εθνικοσοσιαλισμού, εκείνοι που έλαβαν ενεργό μέρος στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των ναζιστικών σχεδίων, συμπεριλαμβανομένων των μεγάλων εγκλημάτων του καθεστώτος. Πρόκειται για όλα τα επώνυμα και ανώνυμα στελέχη και απλά μέλη των SA, των SS, της Gestapo, της SD, των Einsatzgruppen και άλλων κατ' εξοχήν ναζιστικών μονάδων και οργάνων, που τρομοκρατούσαν όλη την Ευρώπη την περίοδο 1940-45. Πρόκειται επίσης, σε μικρότερο βαθμό, για όλα τα μέλη του ναζιστικού κόμματος καθώς και για τα πολυάριθμα μέλη του κρατικού μηχανισμού που συμμετείχαν, εν γνώσει τους, με κάποιο ρόλο, στην υλοποίηση των ναζιστικών εγκλημάτων. Ανάμεσά στα στελέχη των ναζί υπήρχαν άνθρωποι με ιδιαίτερη ευφυΐα, παιδεία, μόρφωση και εφευρετικότητα σε πολλούς τους τομείς της επιστήμης[13]. Όλοι αυτοί ήταν, βέβαια, απόλυτα εξοικειωμένοι με τη φύση, την ιδεολογία, το όραμα και τις πρακτικές του εθνικοσοσιαλισμού, στη διαμόρφω-

ση μάλιστα των τελευταίων συμμετείχαν ενεργά. Χωρίς τη δέσμευση, την προθυμία, την προσήλωση στο νοούμενο «καθήκον», την εφευρετικότητα και την αποτελεσματικότητα των στελεχών αυτών, η εγκληματική δραστηριότητα του Reich δεν θα είχε λάβει την έκταση που έλαβε. Πολλοί από αυτούς υποστήριξαν αργότερα – και το πίστευαν – ότι έκαναν ό,τι έκαναν γιατί ακολουθούσαν τις «αρχές» τους, που ήταν η προσήλωση στο καθήκον και στους εθνικούς στόχους, και η υπακοή στις διαταγές των ανωτέρων τους.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι δεν ευσταθεί το επιχείρημα ότι οι Γερμανοί, στελέχη των ναζί και απλός λαός, δεν γνώριζαν τι συνέβαινε ή δεν διαισθάνονταν τι επρόκειτο να συμβεί. Η στάση τους δεν μπορεί να αιτιολογηθεί με βάση την άγνοια. Μια πιο πιστευτή αιτιολογία είναι, στην καλύτερη περίπτωση, ότι ήταν ενθουσιασμένοι με κάποια από τα επιτεύγματα του καθεστώτος – τουλάχιστον πριν την έναρξη του πολέμου – ώστε επέλεξαν να αγνοούν όλα τα αρνητικά στοιχεία. Στη χειρότερη περίπτωση – και αυτό μάλλον ισχύει για αρκετά εκατομμύρια Γερμανών – συμμερίζονταν συνολικά ή σε μεγάλο βαθμό την κοσμοθεωρία, το όραμα και τις επιδιώξεις του NSDAP και του Führer τους. Μπορούμε να κατατάξουμε τους Γερμανούς σε μια σειρά ομόκεντρων κύκλων, με βάση το βαθμό γειτνίασής τους με τον πυρήνα του ναζιστικού καθεστώτος. Τα κίνητρα της συνεργασίας ή της συναίνεσης σε κάθε κύκλο είναι διαφορετικά. Ο Christopher Browning, αναφερόμενος στη συμμετοχή των Γερμανών στην Τελική Λύση του εβραϊκού προβλήματος, τα συνοψίζει ως εξής: «Για πολλούς – τους «αληθινούς πιστούς» – η δέσμευση στην Τελική Λύση αποτελούσε βαθιά πεποίθηση. Για τους τυφλά αφοσιωμένους οπαδούς ήταν θέμα πλήρους ταύτισης με τον Χίτλερ. Για τους ευγονιστές και τους ειδικούς σχεδιασμού [των ναζιστικών προγραμμάτων] ήταν μια ευκαιρία να υλοποιήσουν ένα δικό τους πρόγραμμα, που είχε αλληλοεπικάλυψη με αυτό του Χίτλερ. Για τεχνικούς διαφόρων ειδικοτήτων ήταν μια ευκαιρία να επιδείξουν τις ικανότητές τους. Και για αμέτρητους άλλους ήταν μια κυνική άσκηση πολιτικής σταδιοδρομίας, οπορτουνισμού και βολέματος. Σε τελική ανάλυση, τα αποτελέσματα ήταν τα ίδια.[14]» Οι επισημάνσεις αυτές ισχύουν, με κάποιες διαφοροποιήσεις, για ολόκληρο το ναζιστικό πρόγραμμα.

Αντισημιτικές ενέργειες

Δεδομένου λοιπόν ότι γνώριζαν, είναι δυνατόν άνθρωποι με ηθικές αρχές να συντάχθηκαν με τους ναζί και να συνέβαλαν ενεργά στην πραγμάτωση του ναζιστικού οράματος; Η απάντηση εξαρτάται από το τι νοείται με τον όρο «ηθικές αρχές». Η «ηθική» των ανθρώπων αυτών μπορεί να τους υπαγόρευε, για παράδειγμα, να απαιτήσουν τη μετάταξή τους στο (δολοφονικό) ρωσικό μέτωπο ενώ δεν είχαν υποχρέωση να πολεμήσουν, όταν η πατρίδα άρχισε να στρατολογεί δεκαεξάχρονα παιδιά για το σκοπό αυτό. Η ίδια ηθική όμως ήταν αρκετά «ευέλικτη» ώστε να αποδέχεται το θεσμό της δουλείας (οι Γερμανοί, ως η βιολογικά ανώτερη φυλή, έχουν δικαίωμα να χρησιμοποιούν τους υπόλοιπους λαούς, και κυρίως τους Σλάβους «υπανθρώπους», ως δούλους), να αποδέχεται τη βάναυση καταπάτηση όλων των ατομικών δικαιωμάτων, να ενστερνίζεται τον αντισημιτισμό και να συναινεί στην απαλλαγή από τους εβραίους ακόμα και με ριζικές μεθόδους, να εγκρίνει τη διεθνή επιθετικότητα κατά παράβαση όλων των διεθνών δεσμεύσεων της χώρας προκειμένου να επιτευχθεί η γερμανική κυριαρχία και, εν γένει, να αποδέχεται ότι οποιοδήποτε μέσο είναι θεμιτό για το σκοπό αυτό. Αυτή σίγουρα δεν είναι ηθική με τη συνηθισμένη της έννοια, είναι αδιανόητη με βάση τους συνήθεις ηθικούς κανόνες που έχουν επικρατήσει μετά από αιώνες κυριαρχίας του χριστιανισμού αλλά και του ανθρωπισμού του 18ου-19ου αιώνα. Πρόκειται για μια διεστραμμένη εφαρμογή των δαρβινικών αρχών και της νιτσεϊκής ηθικής από τη ρατσιστική εθνικοσοσιαλιστική Weltanschauung. Όπως αποδείχθηκε στην πράξη, το εναλλακτικό αυτό σύστημα δεν είναι ένα βιώσιμο ηθικό σύστημα, δεδομένου ότι δεν μπορεί να οδηγήσει σε σταθερή ειρηνική συμβίωση ή έστω σε ένα σύστημα ανθρώπινων κοινωνιών με στοιχειώδη ισορροπία. Αντίθετα, μπορεί να αιματοκυλίσει μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας. Σίγουρα οι ναζί οδηγούνταν από κάποιες αρχές, αλλά δεν μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε «ηθικές αρχές».

Η στάση των άλλων λαών

Τα δημόσια στοιχεία που πιστοποιούσαν την ταυτότητα και τις προθέσεις του ναζιστικού καθεστώτος (λόγοι, κείμενα, πράξεις) ήταν διαθέσιμα προς ανάλυ-

ση όχι μόνο στους Γερμανούς αλλά και στους υπόλοιπους λαούς της Ευρώπης. Φυσικά, οι απλοί άνθρωποι των χωρών αυτών, εστιασμένοι σε πιεστικά θέματα της καθημερινότητας, δεν θα μπορούσαν να έχουν μεγάλο ενδιαφέρον ούτε καθαρή εικόνα για τα τεκταινόμενα στη Γερμανία. Μόνο οι εβραίοι παρακολουθούσαν με αυξανόμενη ανησυχία τις εξελίξεις στη Γερμανία, ανήσυχοι για την τύχη των ομοθρήσκων τους.

Οι πολιτικές ηγεσίες όμως των άλλων χωρών, και ιδιαίτερα οι κυβερνήσεις τους, δεν είχαν το καθήκον, όπως σε κάθε χώρα, ανεξαρτήτως πολιτεύματος, να παρακολουθούν τι συμβαίνει στις γειτονικές χώρες, να προβλέπουν πιθανές επικίνδυνες εξελίξεις και να προστατεύουν τη χώρα τους και τους πολίτες τους από τυχόν επιθετικές διαθέσεις ξένων δυνάμεων, κατά προτίμηση προληπτικά; Οι κυβερνήσεις αυτές όμως επέτρεψαν στη Γερμανία να επανεξοπλιστεί ανενόχλητα και να μετατραπεί εκ νέου σε μεγάλη δύναμη, στη συνέχεια δε ενέδωσαν σε πολλές από τις εξωφρενικές απαιτήσεις της, ισχυροποιώντας τη θέση της πριν από τον (αναπόφευκτο) Πόλεμο. Η αποτυχία τους στην αποστολή αυτή οφείλεται σε ένα συνδυασμό έλλειψης κατανόησης και διορατικότητας, κακής κρίσης, ολιγωρίας, γοητείας και πολιτικών υπολογισμών.

Η κακή κρίση μπορεί να αποδοθεί εν μέρει στην ανθρώπινη τάση να πλάθουμε τους άλλους στο μυαλό μας κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσή μας. Οι ηγέτες των δυτικών δημοκρατιών (π.χ. ο Βρετανός πρωθυπουργός Chamberlain) θεωρούσαν ότι ο Χίτλερ σκέπτεται και λειτουργεί με την ίδια λογική, τις ίδιες αρχές και τους ίδιους περίπου κανόνες όπως και οι ίδιοι. Γι' αυτούς ο Χίτλερ δεν μπορούσε παρά να προτιμά την ειρήνη έναντι του πολέμου, δεν μπορούσε παρά να τηρεί τις υποσχέσεις και τις εγγυήσεις που έδινε. Φυσικά, τίποτα δεν ήταν πιο μακριά από την πραγματικότητα από ένα Χίτλερ με το χαρακτήρα Άγγλου gentleman. Το σωστό προφίλ του Χίτλερ και του εθνικοσοσιαλισμού προέκυπτε από την προσεκτική ανάγνωση του ΜΚ, την παρακολούθηση των λόγων του που απευθύνονταν στους Γερμανούς (π.χ. μέσω του ραδιοφώνου) και τη σύγκριση των ενεργειών του καθεστώτος με προηγούμενες διακηρύξεις. Αυτή η ανάλυση απαιτούσε συστηματική παρακολούθηση, που δεν ξέρουμε αν αποτελούσε τότε πρακτική των κυβερνήσεων. Ακόμη και αν αποτελούσε, όμως, ήταν δύσκολο για έναν τίμιο και ηθικό άνθρωπο να πλάσει μια εικόνα ενός καθεστώτος τόσο στυγνού και βάρβαρου όσο ήταν στην πραγματικότητα το ναζιστικό. Ήταν πολύ πιο βολικό να αγνοήσει κανείς παλιές διακηρύξεις και πρόσφατες ενέργειες και να πεισθεί από το ειρηνόφιλο προφίλ που «πουλούσε» ο Χίτλερ προς το εξωτερικό, για λόγους τακτικής. Τον πολιτικό αυτό στρουθοκαμηλισμό επέτεινε η απέχθεια των λαών των δημοκρατικών χωρών της Ευρώπης προς τον πόλεμο, μετά την τραυματική εμπειρία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι πολιτικοί απέφευγαν κάθε ενέργεια που οδηγούσε σε διεθνή ένταση και πιθανότητα πολέμου, ακόμη και την απειλή χρήσης βίας, λόγω του υψηλού πολιτικού κόστους. Έτσι, για παράδειγμα, η Γαλλική Κυβέρνηση φοβήθηκε το πολιτικό κόστος μιας επιστράτευσης και δεν ανέλαβε στρατιωτική δράση, όταν ο γερμανικός στρατός μπήκε στην αποστρατικοποιημένη ζώνη της Ρηνανίας, παρ' ότι αρκούσε μία γαλλική μεραρχία για να αναγκάσει τους Γερμανούς να την εκκενώσουν και πάλι. Η πολιτική της μη αντίδρασης είχε και μια «ηθική» διάσταση, που στηριζόταν στην πεποίθηση ότι οι συνθήκες που ακολούθησαν τον Α' παγκόσμιο Πόλεμο ήταν υπερβολικά αυστηρές και άδικες για τη Γερμανία.

Εκτός από την ψυχολογία, σημαντικό ρόλο στη στάση των δυτικών κυβερνήσεων έπαιξαν και οι πολιτικές προτεραιότητες. Ο κύριος φόβος των ευρωπαϊκών λαών και κυβερνήσεων στη διάρκεια του Μεσοπολέμου – όχι χωρίς λόγο – ήταν ο κομμουνισμός, και συγκεκριμένα η εξαγωγή επανάστασης από τη Σοβιετική Ένωση. Η στρατηγική αντιμετώπισης του κομμουνιστικού κινδύνου ευνοούσε μια ισχυρή αντικομμουνιστική Γερμανία, στο ρόλο του κυματοθραύστη. Η δικτατορία, η κατάργηση όλων των ανθρώπινων δικαιωμάτων και οι διωγμοί των εβραίων φαίνονταν να είναι το τίμημα, το ασφάλιστρο που θα έπρεπε να πληρωθεί γι' αυτή την προστασία και οι δυτικές κυβερνήσεις ήταν διατεθειμένες να το καταβάλουν, εφόσον τα φαινόμενα αυτά θα περιορίζονταν στη Γερμανία.

Τα γεγονότα τους διέψευσαν. Όχι μόνο το ναζιστικό «τέρας» ξέφυγε από τον έλεγχό τους και αποτέλεσε μια απειλή πολύ μεγαλύτερη από τον κομμουνισμό, αλλά, πολύ νωρίτερα, η γοητεία που άσκησε ο εθνικοσοσιαλισμός δημιούργησε μιμητές του σε όλη την Ευρώπη. Ο δυναμισμός του ναζισμού, ο άκρατος εθνικισμός του, η απλότητα και αμεσότητα των συμβόλων του, ο μυστικισμός και τα μεγαλειώδη οράματα εθνικής ολοκλήρωσης, ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας του, η νεωτεριστική «ηθική» του, η πρόσκληση για δράση και, σε πολλές περιπτώσεις, ο ασυμβίβαστος αντισημιτισμός του είχαν απήχηση τόσο στις λαϊκές μάζες όσο και σε σημαντικό μέρος της διανοητικής ελίτ πολλών ευρωπαϊκών χωρών (που έβλεπε μια εξωραϊσμένη και ελλειπτική εικόνα της Γερμανίας του Χίτλερ). Σε μία μετά την άλλη χώρα της Ευρώπης επικρατούσαν ακροδεξιά

κόμματα και εγκαθιδρύονταν δικτατορίες με μοντέλο το ναζιστικό καθεστώς ή φιλικές προς τη Γερμανία κυβερνήσεις (Ουγγαρία, Ρουμανία, Ελλάδα, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ισπανία). Ήταν σαν οι κοινωνίες όλων αυτών των χωρών να ήταν ουσιαστικά έτοιμες και να περίμεναν το σύνθημα από μια μεγάλη δύναμη, τη Γερμανία, για να προχωρήσουν στην ίδια κατεύθυνση[15]. Σύντομα οι λιγοστές δημοκρατίες που είχαν απομείνει βρέθηκαν απομονωμένες σε μια κατ' εξοχήν ολοκληρωτική Ευρώπη.

Δημόσιες ταπεινώσεις Εβραίων

Εκ των υστέρων, η πολιτική της ανοχής και του κατευνασμού της Γερμανίας που εφάρμοσαν οι μεγάλες δυνάμεις (κυρίως Αγγλία και Γαλλία) τη δεκαετία του 1930 φαίνεται παράλογα κοντόφθαλμη και ακατανόητα αφελής. Σήμερα, που όλες οι χώρες που σέβονται τον εαυτό τους διαθέτουν στρατούς πολιτικών αναλυτών, παρόμοιες πολιτικές αστοχίες είναι αδιανόητες. Ή μήπως δεν είναι; Ας σκεφτούμε ότι οι ΗΠΑ ήταν η χώρα που βοήθησε οικονομικά και στρατιωτικά τους Ταλιμπάν να καταλάβουν την εξουσία στο Αφγανιστάν, ενίσχυσε τον Οσάμα μπιν Λάντεν και στήριξε ανεπίσημα τον Σαντάμ Χουσεΐν στον Πόλεμο Ιράν-Ιράκ. Ο λόγος που ώθησε την Αμερική στις πολιτικές αυτές, στη σύνταξη με τη «σκοτεινή πλευρά», ήταν ο ίδιος που υπαγόρευσε την πολιτική του κατευνασμού στις δυτικές δημοκρατίες – ο φόβος μιας άλλης Δύναμης.

Διαβάζοντας τα σημάδια

Η καλύτερη απόδειξη του ότι μπορούσε κανείς να γνωρίζει εκ των προτέρων ποια πολιτική θα ακολουθούσαν οι ναζί είναι το γεγονός ότι υπήρξαν αρκετοί άνθρωποι, από διαφορετικές χώρες και με διαφορετικά υπόβαθρα, που διείδαν αρκετά νωρίς τον κίνδυνο και προσπάθησαν να τον αποτρέψουν ή έστω να προειδοποιήσουν την ευρύτερη κοινωνία γι' αυτόν, χωρίς αποτέλεσμα. Εδώ θα αρκεστούμε σε ενδεικτικά αλλά χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Κορυφαίος ανάμεσα στους Γερμανούς που είχαν αυτή τη «διορατικότητα» ήταν ο Πρόεδρος Hindenburg. Ο Πρόεδρος αρνήθηκε σθεναρά να ορίσει τον Χίτλερ καγκελάριο και να του δώσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, επιλογή που θα ήταν προφανής και λογική μετά τη νίκη του NSDAP σε δύο εκλογικές αναμετρήσεις (Ιούλιος και Νοέμβριος 1932). Γιατί; Φαίνεται ότι ο γηραιός στρατάρχης, που είχε έλθει αντιμέτωπος με τον Χίτλερ στις προεδρικές εκλογές την άνοιξη του 1932, είχε τουλάχιστον ξεφυλλίσει το ΜΚ και κατανοούσε τις επιδιώξεις και τις μεθόδους των ναζί. Κατανοούσε ότι η ανάθεση της καγκελαρίας στον Χίτλερ ήταν ένας δρόμος χωρίς επιστροφή, καθώς θα απελευθέρωνε δυνάμεις που ούτε ο ίδιος ούτε κανείς άλλος μπορούσε να ελέγξει. Επιπλέον, διαισθανόταν ότι ο δρόμος αυτός οδηγούσε όχι μόνο σε μια δικτατορία χωρίς προηγούμενο αλλά και σε μια νέα πολεμική περιπέτεια, με πιθανές καταστροφικές συνέπειες για την Πατρίδα. Στην αρνητική του απάντηση στις απαιτήσεις του Χίτλερ, στις 13 Αυγούστου 1932, ο Hindenburg δήλωσε ότι δεν θα μπορούσε να απαντήσει μπροστά στον Θεό, τη συνείδησή του και την Πατρίδα, αν παρέδιδε ολόκληρη την εξουσία σε ένα κόμμα και μάλιστα ένα κόμμα που επιδείκνυε έλλειψη ανοχής προς όσους έχουν διαφορετικές απόψεις[16]. Ο Hindenburg ήταν δεξιός συντηρητικός και δεν ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τη δημοκρατία. Αισθανόταν όμως βαθιά ευθύνη για το μέλλον της Γερμανίας, που ένιωθε ότι κινδύνευε, αν υποθηκευόταν στους ναζί. Ο Hindenburg πείσθηκε τελικά να ορίσει τον Χίτλερ καγκελάριο, προκειμένου να βγει η χώρα από το πολιτικό αδιέξοδο, μετά από πιέσεις και μηχανορραφίες λιγότερο διορατικών συντηρητικών πολιτικών ηγετών (von Papen, Schleicher, Hugenberg), που έκαναν το λάθος να υποεκτιμήσουν τον Χίτλερ.

Στη Μεγάλη Βρετανία ο Winston Churchill, αντιλαμβανόμενος το γερμανικό κίνδυνο, προσπαθούσε μάταια επί χρόνια, πρακτικά μόνος του, να πείσει την εκάστοτε Κυβέρνηση να ενισχύσει το εξοπλιστικό πρόγραμμα της χώρας και να συνάψει συμμαχία με τη Σοβιετική Ένωση. Μετά τη συμφωνία του Μονάχου, ο Churchill δεν είχε καμιά αμφιβολία του τι θα επακολουθούσε. Το αποδεικνύει η ομιλία του στη Βουλή των Αντιπροσώπων στις 5 Οκτωβρίου 1938, λίγες μέρες μετά το Μόναχο, από την οποία παραθέτουμε αποσπάσματα:

«…Υποστήκαμε μια πλήρη και απόλυτη ήττα και η Γαλλία ακόμη περισσότερο από εμάς. Το μέγιστο που κατάφερε να κερδίσει [ο Πρωθυπουργός] για την Τσεχοσλοβακία … είναι ότι ο Γερμανός δικτάτορας, αντί να αρπάξει την τροφή του από το τραπέζι, δέχτηκε να του τη σερβίρουν πιάτο-πιάτο.

Η Κυβέρνηση αρνήθηκε να δώσει την εγγύηση [στην

Τσεχοσλοβακία] όταν θα μπορούσε να έχει σώσει την κατάσταση. Στο τέλος την έδωσε όταν ήταν πολύ αργά και τώρα, για το μέλλον, την ανανεώνει όταν δεν έχει την παραμικρή δύναμη να την εκπληρώσει.

Όλα τέλειωσαν. Σιωπηλή, πένθιμη, εγκαταλελειμμένη, κομματιασμένη, η Τσεχοσλοβακία χάνεται στο σκοτάδι…Τολμώ να πιστεύω ότι το Τσεχοσλοβακικό Κράτος δεν μπορεί να διατηρηθεί ως ανεξάρτητη οντότητα. Σε μια χρονική περίοδο που μπορεί να είναι χρόνια αλλά μπορεί και να είναι μόνο μήνες, την Τσεχοσλοβακία θα την καταπιεί το ναζιστικό καθεστώς…Αυτή είναι η πιο λυπηρή συνέπεια όσων κάναμε και όσων δεν κάναμε τα πέντε τελευταία χρόνια, πέντε χρόνια ανώφελων καλών προθέσεων, πέντε χρόνια πρόθυμης αναζήτησης της γραμμής ελάχιστης αντίστασης, πέντε χρόνια αδιάκοπης υποχώρησης της βρετανικής δύναμης, πέντε χρόνια παραμέλησης της αεροπορικής μας άμυνας…

Βρισκόμαστε μπροστά σε μια καταστροφή πρώτου μεγέθους που έπληξε τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία. Ας μην εθελοτυφλούμε. Πρέπει τώρα να δεχθούμε ότι όλες οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης θα συμφωνήσουν όσο καλύτερους όρους μπορούν με τη θριαμβεύτρια ναζιστική δύναμη… Όλες οι χώρες της Μέσης Ευρώπης, όλες οι παραδουνάβιες χώρες, θα ενταχθούν, η μία μετά την άλλη, στο ευρύ σύστημα πολιτικής ισχύος – όχι μόνο στρατιωτικής αλλά και οικονομικής πολιτικής – που ακτινοβολεί το Βερολίνο, και πιστεύω ότι αυτό μπορεί να γίνει ομαλά και γρήγορα και χωρίς να ριχθεί ούτε ένας πυροβολισμός…

Αυτή είναι μόνο η αρχή της αντιπαράθεσης. Είναι μόνο η πρώτη γουλιά, η πρώτη πρόγευση του πικρού ποτηριού που θα μας προσφέρεται χρόνο με το χρόνο, εκτός αν, με μια υπέρτατη ανάκτηση της ηθικής μας υγείας και του πολεμικού μας σφρίγους, εγερθούμε και πάλι ως υποστηρικτές της ελευθερίας, όπως τα παλιά χρόνια.» [17]

Άλλοι Βρετανοί πολιτικοί που κατανόησαν την κατάσταση και διαφώνησαν με τη Συμφωνία του Μονάχου ήταν ο Clement Attlee, ο Anthony Eden και ο Duff Cooper, που παραιτήθηκε από την Κυβέρνηση Chamberlain μετά τη Συμφωνία.

Όπως είναι φυσικό, οι σιωνιστές, ευαισθητοποιημένοι όπως ήταν στον αντισημιτισμό, διαισθάνθηκαν πολύ νωρίς το μεγάλο κίνδυνο για τους εβραίους της Ευρώπης. Μετά την επικράτηση του Χίτλερ, οι λόγοι και τα έργα των περισσότερων σιωνιστών ηγετών χαρακτηρίζονται από μια αίσθηση του επείγοντος πολύ εντονότερη από ότι νωρίτερα. Την αίσθηση αυτή συνοψίζει το παρακάτω απόσπασμα από ομιλία του Μπεν Γκουριόν. Σημειώνεται ότι η ομιλία εκφωνήθηκε τον Ιανουάριο 1935, πολύ πριν η Γερμανία προβεί σε οποιαδήποτε επιθετική εξωτερική ενέργεια, πριν ακόμη και από τους Νόμους της Νυρεμβέργης. Παρ' ότι για την κατανόηση του κινδύνου που συνεπαγόταν η πολιτική του ναζισμού αρκούσε μια προσεκτική ανάγνωση του ΜΚ, σε συνδυασμό με την προσεκτική παρατήρηση του χάρτη της Ευρώπης, το κείμενο εντυπωσιάζει με την καθαρότητα της σκέψης του καθώς και με τη χρονική ακρίβεια των προβλέψεων:

«Η καταστροφή που υπέστη ο Γερμανικός Εβραϊσμός δεν περιορίζεται στη Γερμανία. Το καθεστώς του Χίτλερ θέτει σε κίνδυνο το σύνολο του εβραϊκού λαού, και όχι μόνο τον εβραϊκό λαό....Το καθεστώς του Χίτλερ δεν μπορεί να επιζήσει για πολύ χωρίς έναν εκδικητικό πόλεμο εναντίον της Γαλλίας, της Πολωνίας, της Τσεχοσλοβακίας...και εναντίον της Σοβιετικής Ρωσίας. Η Γερμανία δεν θα ξεκινήσει τον πόλεμο σήμερα, γιατί δεν είναι έτοιμη, αλλά προετοιμάζεται για αύριο...Ποιος ξέρει, ίσως μόνο τέσσερα ή πέντε χρόνια, αν όχι λιγότερα, μας χωρίζουν από την τρομερή εκείνη μέρα.»[18]

Συμπεράσματα

Ο Χίτλερ και οι Γερμανοί εθνικοσοσιαλιστές ήταν εν γένει συνεπείς με τις διακηρύξεις τους. Η κοσμοθεωρία τους, το όραμα τους και ο δρόμος που θα ακολουθούσαν είχαν καταγραφεί με σαφήνεια πολύ πριν κατακτήσουν την εξουσία, το 1933. Από το 1933 και μετά οι ναζί ακολούθησαν γενικά την προδιαγεγραμμένη οδό, με ορισμένες τακτικές τροποποιήσεις.

Συνεπώς δεν μπορεί να στηριχθεί λογικά ο ισχυρισμός ότι οι Γερμανοί, που έφεραν τους ναζί στην εξουσία με την ψήφο τους, δεν γνώριζαν ή δεν μπορούσαν να φανταστούν πού θα τους οδηγούσε ο εθνικοσοσιαλισμός. Οι Γερμανοί ψήφισαν τον Χίτλερ εν επιγνώσει του πολιτικού του προγράμματος, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές, και του έδωσαν ουσιαστικά την εντολή να το υλοποιήσει.

Η δολοφονική δραστηριότητα των ναζί θα ήταν πολύ λιγότερο εκτεταμένη αν δεν υπήρχε ικανός αριθμός Γερμανών που έλαβαν ενεργό μέρος στη λειτουργία της μηχανής του ναζισμού, ως στελέχη και όργανα του καθεστώτος (Ες Ες, Γκεστάπο, κ.λπ.), αν αυτοί δεν εργάζονταν με απόλυτη συνείδηση του έργου τους, επαγγελματικό ζήλο και αποτελεσματικότητα και αν δεν συνεπικουρούντο από σημαντικό μέρος της κρατικής μηχανής που είχε, επίσης, πλήρη ή μερική επίγνωση των εγκλημάτων που διαπράττονταν. Η κοσμοθεωρία και δραστηριότητα του ναζισμού είναι θεμελιωδώς αντί-

θετη με κάθε γνωστό και εν γένει αποδεκτό σύστημα ηθικών κανόνων. Η ενεργός συμμετοχή στο σύστημα αυτό συνεπαγόταν ταύτιση με τις ιδέες του και συνεπώς απέκλειε εκ προοιμίου την ύπαρξη ηθικών δεσμεύσεων. Είναι συνεπώς άτοπο να υποστηρίζεται ότι κάποια από τα στελέχη και τα συνειδητοποιημένα όργανα των ναζί ήταν άνθρωποι με ηθικές αρχές.

Παρά το γεγονός ότι, στη διεθνή σκηνή, ο Χίτλερ προσπάθησε να θολώσει τα νερά με τακτικές μανούβρες, οι κυβερνήσεις των άλλων δυνάμεων (κυρίως της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας), που ολιγώρησαν επιτρέποντας στη Γερμανία να αποκτήσει υπεροπλία και στη συνέχεια εφάρμοσαν την πολιτική του κατευνασμού, είχαν τη δυνατότητα να αντιληφθούν τις πραγματικές προθέσεις του πολύ νωρίτερα. Αυτό θα γινόταν αν έβλεπαν πέρα από τις τακτικές κινήσεις και προσπαθούσαν να καταλάβουν το όραμα και το στρατηγικό του σχέδιο, που ήταν, εξ άλλου, διακηρυγμένα. Υπάρχουν πολλές αιτιολογίες για την πολιτική των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στη Γερμανία μέχρι και το 1938, αλλά η άγνοια των πραγματικών σκοπών και προθέσεων του Χίτλερ δεν μπορεί να είναι ανάμεσα σ' αυτές. Αν οι κυβερνήσεις των δυτικών δημοκρατιών εξαπατήθηκαν από τον Χίτλερ, ήταν γιατί οι ίδιες είχαν τη διάθεση να εξαπατηθούν. Το ίδιο ισχύει και με εκείνο το μέρος της διανοητικής ελίτ πολλών χωρών, που γοητεύτηκε επί μακρόν από το νεωτερισμό και το δυναμισμό του εθνικοσοσιαλισμού, χωρίς να μπει στον κόπο να εμβαθύνει στις πρακτικές συνέπειες της εφαρμογής των οραμάτων αυτής της ιδεολογίας.

Ποτέ άλλοτε στη σύγχρονη ιστορία δεν ήταν τόσο ξεκάθαρο και μάλιστα από πολύ νωρίς ποιοι ήταν οι «κακοί» και ποια ήταν τα σχέδια τους. Τα είχαν διακηρύξει οι ίδιοι με κάθε τρόπο. Για όσους ενδιαφέρονταν να βλέπουν και να ακούνε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Στις εκλογές του Νοεμβρίου 1932, τις τελευταίες ελεύθερες εκλογές στη Γερμανία, το NSDAP έλαβε 33,1% της λαϊκής ψήφου. Μεγαλύτερο ποσοστό (37,4%) είχε λάβει στις προηγούμενες εκλογές του Ιουλίου του ιδίου έτους.

2 «Το [εθνικοσοσιαλιστικό] κίνημα είναι αντικοινοβουλευτικό και ακόμη και η συμμετοχή του σ' ένα κοινοβουλευτικό σύστημα μπορεί μόνο να υπονοεί δραστηριότητα για την καταστροφή του, για την εξάλειψη ενός θεσμού, στον οποίο βλέπει κανείς ένα από τα σοβαρότερα συμπτώματα της παρακμής της ανθρωπότητας... Το κίνημα υποστηρίζει την αρχή της Γερμανικής Δημοκρατίας: Ο αρχηγός εκλέγεται, αλλά μετά απολαμβάνει απεριόριστη εξουσία». Mein Kampf, Τόμος 1, Κεφ. XII.

3 Mein Kampf, Τόμος 2, Κεφ. X «Ο φεντεραλισμός ως μάσκα».

4 «[Το λαϊκό Κράτος] πρέπει να φροντίσει ώστε μόνον όσοι είναι υγιείς να γεννήσουν παιδιά. Γιατί υπάρχει μόνον ένα όνειδος για γονείς που είναι άρρωστοι ή έχουν κληρονομικά ελαττώματα, και αυτό είναι να φέρουν παιδιά στον κόσμο...» Mein Kampf, Τόμος 2, Κεφ. II.

5 «Το λαϊκό Κράτος θα διακρίνει τον πληθυσμό του σε τρεις ομάδες: Πολίτες, υπηκόους του κράτους και ξένους...», Mein Kampf, Τόμος 2, Κεφ. III.

6 Χίτλερ, Επιστολή-απάντηση σε κάποιον Adolf Gemlich, σχετικά με τη φύση του «Εβραϊκού Προβλήματος» (16 Σεπτεμβρίου 1919). Αυτό είναι το πρώτο γνωστό γραπτό κείμενο του Χίτλερ, που αναφέρεται στους εβραίους. Από Ian Kershaw, Hitler, 1889-1936, Hubris, σελ. 125.

7 Οι Νόμοι της Νυρεμβέργης ήταν μια συμβιβαστική λύση, για να κατευνάσει τα ριζοσπαστικά στοιχεία του ναζιστικού κόμματος, που, εξοργισμένα από τη συνεχιζόμενη παρουσία των εβραίων στη γερμανική οικονομία, είχαν επιδοθεί σε όργιο αντισημιτικής βίας από την άνοιξη του 1935. Η κυβέρνηση έκρινε ότι η βία αυτή αμαύρωνε την εικόνα της Γερμανίας που ήθελε να προβάλει διεθνώς το καθεστώς εκείνη την περίοδο.

8 Χίτλερ, ομιλία στο Reichstag για τους Νόμους της Νυρεμβέργης, 15 Σεπτεμβρίου 1935. Από Ian Kershaw, Hitler, 1889-1936, Hubris, σελ. 570.

9 «Η Γερμανική Αυστρία πρέπει να επιστρέψει στη μεγάλη γερμανική μητέρα πατρίδα, και όχι μόνο για λόγους οικονομικούς... Ένα αίμα απαιτεί ένα Reich.», Mein Kampf, Τόμος 1, Κεφάλαιο I.

10 Βλέπε π.χ. Ian Kershaw, Hitler, 1936-1945, Nemesis, σελ. 28-29.

11 C.R.Browning, The Origins of the Final Solution, σελ. 428.

12 Goldhagen, D.J., Πρόθυμοι δήμιοι: οι εκτελεστές του Χίτλερ.

13 Ενδεικτικά αναφέρεται ότι οι τρεις από τους τέσσερις αρχηγούς των Einzatzgruppen – των φονικών κινητών ομάδων θανάτου των SS, που δολοφόνησαν περίπου 1,5 εκατομμύριο εβραίους και άλλους αμάχους στην Πολωνία και την κατεχόμενη Σοβιετική Ένωση την περίοδο 1939-43 – ήταν κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος.

14 C.R.Browning, The Origins of the Final Solution, σελ. 425.

15 Είναι αξιοσημείωτο ότι δεν τους ενέπνευσε το παράδειγμα της Ιταλίας, όπου ο φασισμός είχε επικρατήσει δέκα χρόνια νωρίτερα (1923).

16 Από Ian Kershaw, Hitler, 1889-1936, Hubris, σελ. 373. Η προσεκτική αυτή επίσημη διατύπωση των λόγων του Hindenburg κρύβει τις πολύ βαθιές του ανησυχίες.

17 Αρχεία της Βουλής των Αντιπροσώπων, Μ. Βρετανία.

18 Μπεν Γκουριόν, Ιανουάριος 1935. Από C. C. O'Brien, The Siege, σελ. 203.

*[Ο **Δαυΐδ Ε. Μωυσής** είναι Διδάκτωρ Χημικός Μηχανικός και εργάζεται ως σύμβουλος επιχειρήσεων, με ειδίκευση σε ενεργειακά θέματα. Παράλληλα, είναι μελετητής της εβραϊκής ιστορίας, κουλτούρας και παράδοσης, και αρθρογραφεί σε θέματα εβραϊκού αλλά και γενικότερου ενδιαφέροντος. Οι μελέτες και τα άρθρα του πραγματεύονται ποικίλα θέματα, από ιστορικές αναλύσεις μέχρι θέματα επίκαιρου ενδιαφέροντος].*

Η Εβραϊκή παρουσία στη Θεσσαλία και στη Λάρισα

Του ΕΣΔΡΑ Δ. ΜΩΥΣΗ

Το εβραϊκό στοιχείο, πολύ πριν την άφιξη των Ισπανοεβραίων, εμφανίζεται συγκροτημένο και μαζικό κυρίως στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα και παλιότερα.

Ο Τούρκος ιστορικός O. L. Barkan υπολόγισε ότι στην αρχή του 16ου αιώνα, ο συνολικός πληθυσμός της Θεσσαλίας ήταν 3.870 οικογένειες και, από το άρθρο του R. Lawles με τίτλο «Η οικονομία και ο χώρος της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία», που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Τρικαλινά», (τόμος 1ος, Τρίκαλα 1981), μαθαίνουμε ότι, από την αρχή, μουσουλμανικές και μη μουσουλμανικές κοινότητες έμειναν γεωγραφικά και κοινωνικά διαχωρισμένες. Ορθόδοξοι χριστιανοί, που αποτελούσαν την πλειονότητα του πληθυσμού στη Θεσσαλία, μουσουλμάνοι και εβραίοι, ήταν χωρισμένοι, με βάση τις θρησκείες, σε αυτόνομες κοινότητες, γνωστές ως «μιλέτια». Τα μέλη του κάθε μιλετιού ήταν ελεύθερα να ασκούν τη δική τους πίστη και να διατηρούν τους θεσμούς τους, τους νόμους και τις παραδόσεις τους, κάτω απο την καθοδήγηση των θρησκευτικών τους αρχηγών, οι οποίοι είχαν και την πολιτική εξουσία. Έτσι, οι οπαδοί των διαφόρων θρησκειών ξεχώριζαν ακόμα περισσότερο μεταξύ τους. Το σύστημα των μιλετιών παρείχε στον οθωμανό κυβερνήτη τη δυνατότητα να εκμεταλλεύεται τον πλούτο που παραγόταν από τους υπηκόους του, χωρίς σχεδόν καμιά αντίδραση και προστριβή.

Οι διάφοροι κανονισμοί, που εφαρμόζονταν στους χριστιανούς και τους εβραίους, ως προς την κατοικία, το ρουχισμό τους και την κοινωνική τους συμπεριφορά, ήταν βασικά στοιχεία για την οθωμανική διοίκηση (ανάλογοι εξ'άλλου κανονισμοί εφαρμόζονταν και για τα μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας). Πρόθεση των Τούρκων ήταν, να είναι φανερή η κοινωνική θέση του κάθε ανθρώπου, έτσι ώστε να διακρίνεται εύκολα από τους άλλους και να περιορίζεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, η πιθανότητα προστριβών. Μ' αυτόν τον τρόπο, οι διάφορες κοινότητες δεν συγχωνεύτηκαν ποτέ σε μια οργανική κοινωνία, αλλά διατηρήθηκαν αναλλοίωτες, χωρισμένες και ευδιάκριτες.

Στη Θεσσαλία, η πιο σημαντική Εβραϊκή Κοινότητα, ήταν αυτή της Λάρισας.

Η Λαρισινή Εβραϊκή Κοινότητα είναι αρχαιότατη. Φαίνεται ότι στην πόλη της Λάρισας υπήρχε παροικία που δημιουργήθηκε προφανώς κατά τη Ρωμαϊκή εποχή και έχει, από τότε, ζωντανή συνεχή παρουσία τουλάχιστον 1.900 χρόνων, όπως μπορεί να υπολογίσει κανείς από το γεγονός ότι ο Απόστολος Ηρωδίων προς τους εβραίους της Λάρισας πρωτοκήρυξε τον χριστιανισμό το 150 μ.Χ. Υπάρχει, όμως, και η άποψη ότι το εβραϊκό στοιχείο, εμφανίζεται στη Θεσσαλία, επομένως και στη Λάρισα, συγκροτημένο σε κανονική λειτουργική κοινωνία, κατά τον 5ο μ.Χ. αιώνα, ασχολούμενο μάλιστα με το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Ενισχυτικό της άποψης αυτής είναι ένα τοπικό σημαντικό ανασκαφικό εύρημα. Σε ανασκαφές θεμελίων κοντά στην κεντρική πλατεία της πόλης, το 1973, βρέθηκε «Ενεπίγραφος Τιμητικός Κιονίσκος», ο οποίος φέρει την επιγραφή «Αλεξάν(δ)ρου Σχολαστικού και Προστάτου» και, πάνω από την επιγραφή, το πανάρχαιο ιερό, από την εποχή του Ιερού Ναού, εβραϊκό σύμβολο, την επτάφωτη λυχνία ή, όπως λέγεται στην εβραϊκή, Μενορά. Κατά τους αρχαιολόγους που το μελέτησαν και, κυρίως, κατά τον αρχαιολόγο Γαλλή, το εύρημα χρονολογείται στον 1ο μ.Χ. αιώνα. Βρίσκεται στην αρχαιολογική υπηρεσία της Λάρισας.

Ενεπίγραφος τιμητικός κιονίσκος με τη Μενορά στην κορυφή του. Αρχαιολογικό εύρημα χρονολογούμενο τον 1ο μ.Χ. αιώνα.

Δεν είναι γνωστό ακόμη ποιος είναι ο «Αλέξανδρος Σχολαστικός και Προστάτης» της επιγραφής και για ποιόν λόγο του αφιερώθηκε ο ευρεθείς κιονίσκος. Γνωστό όμως σε όλους είναι το καθαρώς εβραϊκό σύμβολο της Μενορά (επτάφωτης λυχνίας).

Σχετικά με την εβραϊκή παρουσία στη Λάρισα, ο Λαρισαίος ιστορικός Επαμεινώνδας Φαρμακίδης στο βιβλίο του «Η Λάρισα» στις σελίδες 20-21 γράφει: *«Από των πρώτων αιώνων του Χριστιανισμού και ιδία από του 7ου μ.Χ. αιώνος, τόσον εν Ελλάδι γενικώς, ως και εν Λαρίση, υπήρχον Ιουδαίοι ασχολούμενοι εις την βιομηχανίαν και το εμπόριον, έχοντες κυριωτέραν εστίαν την Θεσσαλονίκην. Κοινότητες ιουδαϊκαί υπήρχον και εν Λαρίση και Ναυπάκτω επίσης μετά τριών, εν εκατέρα των πόλεων τούτων, Συναγωγών»* και παραπέμπει στην «Ιστορία της Ελλάδος από της λήξεως του αρχαίου βίου» του Γκουστάβ Χέρτσμπεργκ (μετάφραση Καρολίδη, σελ. 497). *«Τρείς επίσης συναγωγάς μετά Ιουδαϊκής Κοινότητος στην Λάρισα»*, αναφέρει και ο, κατά το έτος 1173, επισκεφθείς την πόλη περιώνυμος Ιουδαίος περιηγητής Βενιαμίν εκ Τουδέλης. Ο Παπαρρηγόπουλος όμως στην ιστορία του δεν αναφέρει τη Λάρισα, μεταξύ των πόλεων με εβραίους κατοίκους, που επισκέφτηκε ο Βενιαμίν. Πρόκειται προφανώς για παράλειψη ή παραδρομή. Άλλη πηγή, η οποία ομιλεί όχι μόνο για τη Λάρισα, αλλά και για τις άλλες πόλεις της Θεσσαλίας, τα Τρίκαλα και το Βόλο αλλά και την Αθήνα, τη Θήβα, τη Χαλκίδα κ.λπ., είναι και το πόνημα του εφόρου αρχαιοτήτων Θεσσαλίας Ν.Γ. Γιαννόπουλου, που δημοσιεύτηκε στην επετηρίδα της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών και στα «Χρονικά» του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος (τεύχη 105/8, 106/18).

1935. Οι Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεις του εβραϊκού σχολείου. Επάνω στο μέσον αριστερά ο διευθυντής του σχολείου Αθανάσιος Ζέικος και δεξιά ο εβραιοδιδάσκαλος Ισαάκ Κασσούτο.

«Αλλά και ο σύγχρονος του Βενιαμίν εκ Τουδέλης, Άραβας γεωγράφος και χρονικογράφος Εντερσή (1173)», γράφει ο Γιαννόπουλος, *«ανεύρε ικανώς σημαντικήν Εβραϊκήν Κοινότητα στη Λάρισα, στα Τρίκαλα, στο Βόλο και στον Αλμυρό»*.

Από επιτύμβιες επιγραφές, που βρέθηκαν, διαπιστώνεται ότι κατά τους ρωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους, στη Λάρισα υπήρχε σπουδαία Ιουδαϊκή παροικία, η οποία διατηρήθηκε και σ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα.

Λάρισα 1920. Παρέα νεαρών Εβραίων.

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Λάρισας, όπως ήταν φυσικό, προσαυξήθηκε σε πληθυσμό με την εισροή των ομοθρήσκων από την Ισπανία το 1492. Η εγκατάσταση των Σεφαραδιτών εκείνων εβραίων στη Λάρισα, αποτέλεσε σημαντικό γεγονός, που έδωσε ανάσα ζωής στην Εβραϊκή Κοινότητα. Αναχώρησαν από την Ισπανία, χωρίς καμιά περιουσία, αλλά δεν είχαν έλθει με χέρια άδεια. Οι πιο πολλοί είχαν ένα επάγγελμα, πολλή εμπειρία και γνώση, που

τους βοήθησαν να εγκατασταθούν και να μεταδώσουν τις γνώσεις τους στους γηγενείς ομοθρήσκους τους και, βεβαίως, στο χριστιανικό στοιχείο της πόλης. Η παρουσία τους σε μια πόλη, που αρχικά ήταν γι' αυτούς καταφύγιο και παρηγοριά, αποδείχτηκε αργότερα σημαντική συνεισφορά στη ζωντάνια και την εμπορική της κίνηση. Οι Ισπανοεβραίοι αναμίχθηκαν με τους ομοθρήσκους τους της Λάρισας και μετέδωσαν σ' αυτούς την κουλτούρα τους και τη γλώσσα, η οποία, με το χρόνο, υπέστη μια παραφθορά αλλά εξακολουθεί να ομιλείται ακόμη μέχρι σήμερα από τους μεγάλους σε ηλικία, όλο όμως και λιγότερο και φαίνεται ότι σε μια-δυο γενεές ακόμη θα εκλείψει, καθώς οι νέοι δεν την ομιλούν πια.

Αλλά και οι εβραίοι της Πελοποννήσου, όταν εξερράγη εκεί η επανάσταση του Μωρηά το 1821, έφυγαν και διασκορπίστηκαν σ' όλα τα μέρη της Ελλάδας, κυρίως στη Θεσσαλία και βεβαίως στη Λάρισα, στην οποία, κατά το ημερολόγιο του Αρχιραββίνου Μωυσή Πέσσαχ, εγκαταστάθηκαν 50 επώνυμες οικογένειες, οι οποίες και συγκρότησαν την Αδελφότητα των Μοραϊτών, μέσα στους κόλπους της Κοινότητας, με την ονομασία «Χεβρά Κεντοσά Μοραΐτι» και είναι οι παρακάτω, όπως αναφέρονται, με βάση το παραπάνω ημερολόγιο, στο βιβλίο του Βάσου Καλογιάννη «Λάρισα Μάντρε ντε Ισραέλ»:

Μιζραχή, Μάιση, Ζακάρ, Γιεκουντιέλ, Ρούσσο, Αλχανάτη, Τωβίλ, Χαζάν, Μανοάχ, Χακίμ, Σουστιέλ, Γαγιέγου, Κούμερη, Μπαντάφ, Σακή, Σασών, Σεδακά, Σαλή, Αλμπελανσή, Σαραγούση, Γισχακή, Κοέν, Μιζάν, Μπενφοράδο, Ιωσαφάτ, Πέρες, Αμιέλ, Ουρτζέλ, Μπιτόν, Κρίσπη, Τσεβή, Κακάμου, Προνίκη, Χασάν, Σιμχά, Φελλούς, Ροζανές, Τουρών, Πιλάς, Σιάμη, Μπιστρί, Φρανσές, Καμπελή, Μορτζώκ, Σουλτάν, Πελοσώφ, Αμάρ, Ατούν, Γκαμπάι.

Εξ άλλου, στο ίδιο βιβλίο και από την ίδια πηγή, διασώθηκε και ένας κατάλογος των προεστών ή αρχόντων των επονομασθέντων «Τσελεμπή», που ήταν τίτλος τιμητικός, επί Τουρκοκρατίας, και δίνονταν στους δημογέροντες και διακεκριμένους Έλληνες εβραίους της πόλης, εξέχοντες φιλανθρώπους που έπαιξαν σημαντικότατο ρόλο στην τοπική ιστορία και στις εξελίξεις της πόλης. Να λοιπόν ο πίνακας αυτών των Τσελεμπή:

Μεναχέμ Σίδης, Μεναχέμ Φαρατζή, Σαμπετάι Γιουδά, Γιοσέφ Μπουρλά, Ελιγάου Χανταλή, Δαυίδ Σακή, Μποχωράκης Καμπελή, Χαΐμ Σιφκή, Ελιάου Σακή, Χασκιά Σακή, Αβραάμ Σιακή, Μουσιών Σιακή, Σιαλώμ Χακίμ, Γιεοσούα Κοέν, Σαμουήλ Κοέν, Μουσιών Κοέν, Αβραάμ Μιζάν, Αβραάμ Φιλοσώφ, Ααρών Κοέν, Μποχώρ Γιαχέλ Κοέν, Τσελεμπόν Κοέν, Ραφαλάκης Κοέν, Χαΐμ Αλχανάτη, Ελαζάρ Αλχανάτη.

17.7.1934. Ο Αλμπέρτος και η Ματθίλδη Ερρέρα την ημέρα του γάμου τους. Ο Α. Ερρέρα εκτοπίστηκε στο Άουσβιτς. Εργαζόταν στο Ζοντερκομάντο. Το χλευαστικό σχόλιο ενός Ναζί φρουρού προκάλεσε την οργή του Ερρέρα ο οποίος επιτέθηκε και σκότωσε τον φρουρό. Συνελήφθη και για παραδειγματισμό βασανίστηκε δημόσια μέχρι θανάτου.

Ένας άλλος σημαντικός πίνακας διασώθηκε στο αρχείο του αξιόλογου σοφού και διανοούμενου φαρμακοποιού Χαΐμ Αλχανάτη (που πέθανε στην 21/3/63) και αναφέρεται σε ονόματα οικογενειών, που αποτελούσαν την Κοινότητα της Λάρισας πριν από 100-150 χρόνια. Κατάλογος χρήσιμος για όποιον θα ήθελε να διερευνήσει τα οικογενειακά δέντρα των εβραίων της Λάρισας, της Θεσσαλίας, αλλά και της Ελλάδας, μια που η Λάρισα αποτελούσε εκείνα τα χρόνια μια από τις έδρες των Ελληνοεβραίων της Μεσογείου. Να ο κατάλογος εκείνων των οικογενειών (μερικές από τις οποίες υπάρχουν μέχρι σήμερα, ενώ πολλές έχουν σκορπίσει, πριν και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο Ισραήλ, στην Αμερική, στην Ευρώπη, αλλά και μέσα στη χώρα):

Άντζελ, Αλγκάβα, Αμαρίλιο, Μπενφοράντο, Μποτόν, Ταραμπουλούς, Εστρούμσα, Μαγρίζου, Σασών, Αζουβή, Εσκιναζή, Αλχανάτη, Μπενβενίστε, Αλμπελανσή, Ναχμούλη, Γισχακή, Κοέν, Λεβή, Τάμερη, Τεβουλή, Μιζάν, Καπέτα, Σεβίλια, Τσεβή, Κακάμο, Καμπάνο ή Καπουάνο, Τουρών, Φρανσές, Νεγρίν, Φελλούς, Ρούσσο, Πιλάς, Σιάμη, Μπιστρί, Φαρατζή, Κουφίνο, Φαράς, Σαντικάριο,

Προνίκη, Γιομτώβ, Ντε Μποτόν, Μαλαλέλ, Εσφόρμες, Σαπτσή, Αμιέλ, Γκεδαλιά, Τεβουλή, Τουβίλ, Μόλχο, Ελιακίμ, Μαράς, Ουρτζέλ, Σουχαμή, Ρεκανάτη, Γιεσουλά, Αμάρ, Μασαράνο, Χανόκα, Μπουρλά, Μποένο, Σαλίς, Γιαμαλή, Μωυσή, Νετανέλ, Χανταλή, Ατούν, Σουλτάν, Τεσουβά, Καλαμπρέζο, Σακή, Χαμούι, Αράρ, Καρμόνα, Σιμχά, Αρουέστη, Ναχμάν, Χανόχ, Ροζανές, Ντεμάγιο, Μάιση, Γιαχμπές, Μιζραχή, Σιπουρά, Σουμλάλ, Μπέγα, Μπέζα, Μαΐρ, Νισήμ, Καμπελή, Ματατιά, Ναχμία, Χασόν, Κρίσπη, Ερρέρα, Αλγκράντη, Μενασέ, Ρέβαχ, Σαλέμ, Γιαχμπές, Φάις, Φερετζή, Μπαμπούκη, Πέρες, Νταφά, Χακίμ, Σουστιέλ, Αλγκάζ, Γαγιέγο, Σαλτιέλ, Ζαφαράνα, Γκαμπάι, Σαραγόση, Πελοσώφ, Μπαντάφ, Μαυρομάτη, Σίδες, Γιεσουά, Σαλάμα, Ματαλών, Γιεκουντιέλ, Ιωσαφάτ, Ζακάρ, Ισραέλ, Καλαμάρο, Ουριέλ, Αμπραβανέλ, Μπενρουμπή, Κονφορτή, Χονέν, Χαζάν, Μπενοζίλιο, Βενουζίου.

Ο Καθηγητής Νίκος Βέης, σε βιβλίο του 1921, αναφέρει τα εξής για την εβραϊκή παροικία της Λάρισας: «...Όχι λιγότερο αρχαίος, δηλαδή πριν 1.000 χρόνια περίπου, φαίνεται πως είναι και ο εβραϊκός πληθυσμός της Λαρίσης στη Θεσσαλία». Η Κοινότητα των εβραίων της Λαρίσης, έλαβε την τελική της διαμόρφωση όταν ήλθαν στη Λάρισα και οι εβραίοι της Ισπανίας. Αλλά και πριν από την έλευση των Ισπανοεβραίων στη Θεσσαλική Μητρόπολη, βρισκόντουσαν εβραίοι στη Λάρισα, οι οποίοι ήκμαζαν. Μετά την έλευση όμως των Ισπανοεβραίων το 1492, η Ισραηλιτική παροικία ήκμασε κατά τους 17ο, 18ο και 19ο αιώνες και (σύμφωνα με τις εντυπώσεις των περιηγητών της εποχής) υπήρχε στη Λάρισα σπουδαία εβραϊκή επιστημονική ανάπτυξη βασισμένη στην οικονομική άνθηση του εβραϊκού στοιχείου. Τότε διέπρεψαν και σπουδαίοι εβραίοι γιατροί. Αλλά και από το βιβλίο «Η ιστορία των Ισραηλιτών της Τουρκίας» του Μ. Φράγκο (σελ. 29), μαθαίνουμε για την προέλευση των Ισραηλιτών της Λαρίσης πριν από την άφιξη των ομοθρήσκων τους από την Ισπανία. Επίσης, ο εβραίος λόγιος Σολομών Ροζανές, στη σελ. 160 του 1ου τόμου της ιστορίας του των εβραίων της Τουρκίας, μας πληροφορεί ότι οι Ισπανοεβραίοι που ήλθαν στη Λάρισα, ίδρυσαν κοντά στους ομοφύλους τους που προϋπήρχαν εκεί, χωριστή κοινότητα. Επικεφαλής της εβραϊκής παροικίας της Λαρίσης την εποχή εκείνη, ήταν οι ραββίνοι Γιακώβ Μποχώρ Σολομών και Μωσέ Μπεν Σαμπετάι.

Ιανουάριος 1944. Εβραϊκές οικογένειες από τη Λάρισα (Ιωσήφ Κοέν, Ιουδά Κοέν, Οββαδία, Λεβή, Μαγρίζου, Βενουζίου, Μιζάν) σε καλύβες κτηνοτρόφων στους πρόποδες του Ολύμπου στη θέση «Καράλακας» όπου έμεναν για να κρυφτούν από τους Γερμανούς.

Έτσι, για πολλά χρόνια, υπήρχαν στη Λάρισα δύο κοινότητες. Οι γηγενείς εβραίοι (οι Ρωμανιότ από τη λέξη Ρωμηός) και οι εξ Ισπανίας εβραίοι (οι Σεφαραντί –από το Σεφαράντ που σημαίνει χώρα λατινογενής). Μοιραίο ήταν, σε κάποια στιγμή, αυτές οι δύο κοινότητες, υπό την καθοδήγηση των προαναφερθέντων δύο ραββίνων τους, να συνενωθούν σε μία Κοινότητα, που πορεύεται έτσι μέχρι τις μέρες μας.

Αξιόλογη μελέτη για τους Ιουδαίους στην Ανατολή, κατά τους γεωγράφους, δημοσίευσαν οι Λεβί και Σολομών Ράινος το 1889 και 1890 στη Γαλλική Επιθεώρηση Ιουδαϊκών Ερευνών. Στη μελέτη αυτή βρίσκει κανείς μερικές αξιόλογες πληροφορίες σχετικά με τους εβραίους στη Λάρισα του 17ου αιώνα (1600-1630). Οι πληροφορίες προέρχονται από το βιβλίο "Voyage du Sieur Paul Lukas", που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1712. Το 1912 στη Λάρισα, ο Ν. Γιαννόπουλος αντέγραψε πάνω από 70 από τις πιο παλιές επιτύμβιες ιουδαϊκές επιγραφές από το παλιό νεκροταφείο και πήρε τα έκτυπά τους πάνω σε ειδικό χαρτί.

Από πολλά και διάφορα ιστορικά σημειώματα, που κατά καιρούς έχουν γραφεί, προκύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία για τους εβραίους της Λάρισας και την Κοινότητά τους στις διάφορες χρονικές περιόδους της ιστορίας.

Από ανακοίνωση που έγινε στο Α΄ Συνέδριο Λαρισαϊκών Σπουδών (9-10/3/1990) με θέμα «Η Λάρισα αμέσως μετά την απελευθέρωση του 1881» μαθαίνουμε ότι, κατά τον Βαυαρό στρατιωτικό γιατρό (επί Όθωνα) Ορνστάιν, το 1881 η Λάρισα είχε 13.000 κατοίκους (Χριστιανούς, Οθωμανούς, Εβραίους). Οι εβραίοι ήσαν 450 οικογένειες με 2.200 μέλη. Μιλούσαν ελληνικά και τουρκικά και, μεταξύ τους, ισπανικά. Η Κοινότητά τους είχε συναγωγές και 3 σχολεία, μόνο για αγόρια. Μαζί με τους χριστιανούς είχαν στα χέρια τους το εμπόριο.

Από άρθρο του δημοσιογράφου Βάσου Καλογιάννη στην εφημερίδα «Ελευθερία» της Λάρισας της 28/8/1957, πληροφορούμαστε ότι ο λαρισαϊκός εβραϊσμός, γνώρισε μεγάλη ακμή με την εγκατάσταση στη θεσσαλική πρωτεύουσα στις αρχές του 18ου αιώνα, του «Τσελεμπή» (άρχοντα) Ισαάκ Ντεμάγιο, εμπορευόμενου εβραίου, ο οποίος καταγόταν από την Καστοριά. Η δραστηριότητα του Ντεμάγιο υπήρξε τόσο μεγάλη και δημιουργική για το ισραηλιτικό στοιχείο της πόλης, ώστε ο Οσμάν Πασάς, τότε Βαλής (Νομάρχης) της Λάρισας και της περιοχής, χρησιμοποίησε τις υπηρεσίες του ως τραπεζίτη και έκαμε καλή χρήση του πλούτου και της δύναμής του. Μοίρασε πλουσιοπάροχες βοήθειες, ίδρυσε και συντηρούσε διάφορα φιλανθρωπικά ιδρύματα, υποστήριξε τα γράμματα με το να παρέχει τη συνδρομή του στην έκδοση πολλών αξιόλογων εβραϊκών συγγραμμάτων. Ο Ντεμάγιο πέθανε το 1855 μέσα σε συνθήκες όχι καλές, γιατί στο μεταξύ είχε ξεσπάσει η επανάσταση του 1854 και η τρομοκρατία των Τούρκων δεν έκαμε καμιά διάκριση προκειμένου να την καταπνίξει. Οι Τούρκοι περνούσαν δια πυρός και σιδήρου χριστιανούς και ισραηλίτες. Έτσι λοιπόν οι εβραίοι της Λάρισας, που βρίσκονταν σ' όλη τους την αίγλη και την οικονομική ακμή, έπεσαν θύματα της αδηφαγίας του σκληρού αφέντη. Τα εμπορικά καταστήματά τους κλείστηκαν και στα νεκροταφεία τους, που ήταν τότε κοντά στη Φιλιππούπολη, πλήθαιναν οι τάφοι. Τα γεγονότα εκείνα ανάγκασαν πολλούς εβραίους να φύγουν προς τη Μακεδονία και να εγκατασταθούν στη Θεσσαλονίκη, στην Καστοριά, στη Δράμα και αλλού. Από τότε σημειώνεται η κατάπτωση του εβραϊκού στοιχείου. Παρ' ότι όμως δέχτηκε βαριά πλήγματα, δεν έχασε τη ζωτικότητά του. Ανασυντάχθηκε γρήγορα, περιέσωσε ό,τι μπόρεσε, αναπροσαρμόστηκε και περίμενε τη μέρα που ο ραγιαδισμός θα έπαυε να είναι γνώρισμα των ανθρώπων αυτού του φιλελεύθερου τόπου.

Η ανατολή της απελευθέρωσης της Λάρισας, την 31 Αυγούστου 1881, βρήκε και τους Λαρισαίους Ισραηλίτες στις επάλξεις γιατί, και σ' αυτούς, η Τουρκοκρατία είχε καταφέρει βαριά πλήγματα και η λήξη της σήμαινε γι' αυτούς την απαρχή μιας καινούργιας ζωής.

Από το ημερολόγιο του μεγάλου Αρχιραββίνου της Λάρισας και της Θεσσαλίας Συμεών Ααρών Πέσσαχ, μαθαίνουμε ότι, όταν με την παράδοση της πόλης από τον Τούρκο πολιτικοστρατιωτικό διοικητή Χαλήλ Πασά και από τον δήμαρχό της Ετέμ Εφέντη, παραδίδονταν τα κλειδιά στα χέρια του απελευθερωτικού ελληνικού στρατού, οι Ισραηλίτες της Λάρισας βρέθηκαν στις πρώτες γραμμές του παραληρούντος, από συγκίνηση, λαού και η συμμετοχή τους ήταν έντονη στην υποδοχή των ελευθερωτών. Ο Αρχιραββίνος Πεσσάχ περιγράφοντας στο ημερολόγιό του τα της συμμετοχής των Ισραηλιτών στην υποδοχή του στρατού, και ειδικά στην υποδοχή του Βασιλέως Γεωργίου του Α΄ στη Λάρισα λίγο μετά, γράφει:

«Οι πατέρες της Κοινότητας κρατώντας στο ένα χέρι τα ιερά βιβλία και με αναμμένες λαμπάδες στο άλλο, συναντήθηκαν με τη βασιλική πομπή κοντά στη θέση «Κομένη Γη» (πέρα από τη γεωργική σχολή) και εκεί ακούστηκε το «ως ευ παρέστης» στην εβραϊκή γλώσσα. Μετά την επίσκεψή του στον Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Αχιλλίου, ο Βασιλεύς Γεώργιος επισκέφθηκε τη Μεγάλη Συναγωγή επισήμως, περπατώντας επάνω σε ταπητοστρωμένο δρόμο, ο οποίος άρχιζε από το σημείο, όπου είναι σήμερα το ξενοδοχείο «Δώμα» (τότε τα γραφεία της εφημερίδας «Κήρυξ») και κατέληγε στην είσοδο της συναγωγής, όπου ειχε στηθεί δάφνινη αψίδα. Την επομένη το ιερατείο και η εβραϊκή δημογεροντία ανταπέδωσαν τη βασιλική επίσκεψη στα βασιλικά ανάκτορα, τα οποία ήταν στο χώρο, όπου σήμερα περίπου, το Δημοτικό Ωδείο».

*[Ο **Εσδράς Δ. Μωϋσής** είναι επίτιμος πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λαρίσης. Έχει ασχοληθεί με την ιστορική παρουσία και τη λαογραφία των Εβραίων στην Ελλάδα κι έχει δημοσιεύσει σχετικές μελέτες. Το παραπάνω απόσπασμα είναι από το βιβλίο του «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Λάρισας πριν και μετά το Ολοκαύτωμα» (Έκδοση Ι.Κ.Λ., 2000). Μελετήματα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Λαρίσας έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη 10/σελ. 3, 27/19, 45/αφιέρωμα, 63, 68/35, 75/9, 95/8, 102/14, 119/8, 142/28, 176/9 καθώς και στο τεύχος 201/Αφιέρωμα στο Ολοκαύτωμα].*

Οι Εβραίοι στη Λάρισα τον 18ο αιώνα

Ο περιηγητής Jacob Salomon Bartholdy, Πρώσσος ευγενής, εβραϊκής καταγωγής, βαθύτατα μορφωμένος επισκέφτηκε στις αρχές του 1800 την Ελλάδα. Το οδοιπορικό του κυκλοφόρησε το 1805 στα γερμανικά, διανθισμένο με χαρακτικά του Αυστριακού καλλιτέχνη Gropius (1776-1850) και το 1807 στα γαλλικά, σε δύο τόμους, με τίτλο «Voyage en Grèce, fait dans les années 1803 et 1804».

Μεταξύ των πόλεων που επισκέφθηκε ο Bartholdy ήταν και η Λάρισα, που τότε ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο βιβλίο του ο Bartholdy αναφέρεται ιδιαίτερα στην εβραϊκή παρουσία στην πόλη, σημειώνοντας ότι:

«...καθώς βρισκόμασταν στο πανδοχείο παρουσιάσθηκε ένας σημαίνων Εβραίος, συνοδευόμενος από δυο υπηρέτες και μας ανακοίνωσε ότι ήταν τελωνειακός εισπράκτορας και είχε έλθει να ελέγξει τις αποσκευές μας. Ο συνοδός μας, κ. Fornetti, αν και πρώτος τη τάξει δραγουμάνος ενός Γάλλου προξένου, δεν ένιωσε καθόλου προσβεβλημένος να υποστεί μια τέτοια επίσκεψη και δεν έφερε καμιά αντίρρηση να ανοιχθούν και να εξετασθούν όλα τα πράγματά μας. Άλλωστε, δεν είχαμε να προσάψουμε τίποτε στον τελωνειακό, έκανε τη δουλειά του με πολλή ευγένεια και μάλιστα δε μας ζήτησε και δώρο... Υπάρχουν πολλοί Εβραίοι στη Λάρισα, μεταξύ των οποίων βρίσκονται και μερικοί πλούσιοι. Κατοικούν σε ολόκληρο συνοικισμό. Βρίσκει κανείς εδώ ένα αντιπροσωπευτικό τμήμα αυτού του συνοικισμού, που μπορούσαμε να το βλέπουμε από τα παράθυρα του πανδοχείου μας... Οι Εβραίοι φορούν, σύμφωνα με το νόμο, ένα γαλαζόμαυρο σαρίκι, ορισμένες φορές και με ρίγες καστανόγκριζες, καθώς και γαλάζια παπούτσια. Είναι γνωστό ότι υπάρχει ένα ορισμένο χρώμα για κάθε εθνικότητα που υποβάλλεται στο χαράτσι... Οι Εβραίοι είναι στη Λαρισα οι εκμισθωτές ή εισπράκτορες πολλών κλάδων δημοσίων εσόδων και χαίρουν μεγάλης εκτιμήσεως. Ένας από αυτούς, ονόματι Ισαάκ, μόλις είχε τελειώσει την κατασκευή ενός σπιτιού, το οποίο έδειχναν σαν ένα θαύμα αρχιτεκτονικής. Είναι ικανότατοι στα επαγγέλματα του ράφτη και του τσαγκάρη. Καθώς υπάρχουν πολλές εμποροπανηγύρεις στη Θεσσαλία, όπου διεξάγεται σημαντικό εμπόριο, τόσο εσωτερικό όσο και διαμετακομιστικό, υπάρχουν πολλοί πλούσιοι τραπεζίτες ή αργυραμοιβοί, οι λεγόμενοι σαράφηδες».

VOYAGE
EN GRÈCE,
FAIT DANS LES ANNÉES 1803 ET 1804,
PAR J. L. S. BARTHOLDY;

TRADUIT DE L'ALLEMAND,
PAR A. DE C****.
PREMIÈRE PARTIE.

PARIS,
DENTU, Imprimeur-Lib.re, rue du Pont-de-Lodi, n.° 3.
M. D. CCC. VII.

Σελίδα τίτλου του οδοιπορικού του Bartholdy. Πρόκειται για τη γαλλική έκδοση του 1807.

Το χαρακτικό της αγοράς της Λάρισας

Όπως σημειώνει ο **Νικόλαος Αθ. Παπαθεοδώρου** («Ελευθερία» Λαρίσης, 22.5.05)

Στη Λάρισα αφιερώνει ο Gropius ένα χαρακτικό με την ένδειξη Bazar de Larisse, το οποίο και παρουσιάζουμε. Προέρχεται από τη γαλλική έκδοση του βιβλίου και είναι επιχρωματισμένο. Ας δούμε πώς περιγράφει ο ίδιος ο Bartholdy στο οδοιπορικό του την περιπετειώδη σχεδίαση της εικόνας που χάραξε ο Gropius:«Τα μαγαζιά στη σειρά, που συγκροτούν την αγορά στις τουρκικές πόλεις, μοιάζουν σχεδόν με το μαγαζί των δύο ραφτάδων, που τους βλέπουμε να επιδιορθώνουν τη φορεσιά ενός νέγρου, ενώ αυτός τους παρατηρεί με την πίπα στο στόμα. Είναι καθισμένοι πάνω σε κάτι σαν ντιβάνι, όμοιο με αυτό των καφενέδων που βρίσκεις συχνά σε όλες τις περιοχές της Ανατολής. Μερικές φορές φυτεύουν κλήματα, τα οποία τους χρησιμεύουν για σκιά... Ο σκύλος που βλέπουμε στην ίδια εικόνα, είναι πιστό αντίγραφο των σκυλιών που συναντά κανείς, κοπάδια ολόκληρα, στις πόλεις των ταξιδιωτών. Είναι κάτι σαν τσομπανόσκυλα, μεσαίου αναστήματος, με άσπρο συνήθως τρίχωμα, βρώμικα κατά τα άλλα, ισχνά και σχεδόν όλα προσβεβλημένα από ψώρα. Περιφέρονται παντού με σκυφτό το κεφάλι και με την ουρά κάτω από τα σκέλια. Ωστόσο η ράτσα τους δεν είναι κακή.

Βλέπουμε ακόμα δύο φιγούρες στο κάτω μέρος της

ίδιας στάμπας. Η φορεσιά, το πρόσωπο, καθώς και η στάση είναι χαρακτηριστική. Ο γενίτσαρος που τον βλέπουμε καθιστό, δε φοράει το σαρίκι της στολής του, που είναι και αυτό χαρακτηριστικό και καθορισμένο για τους γενίτσαρους της εθνοφρουράς. Ο Τούρκος αντικριστά είναι ένας πολυβολητής ή τοπσής του τακτικού στρατού, με το σαρίκι της στολής του».

Η σκηνή του χαρακτικού την οποία περιγράφει ο συγγραφέας πρέπει να διαδραματίζεται στην εβραϊκή συνοικία της Λάρισας, σύμφωνα με τα αναφερόμενα από τον Bartholdy, και μάλιστα στην αγορά της. Ενδιάφερον παρουσιάζει και το τοπίο στο δεύτερο επίπεδο, πίσω από το παζάρι. Αριστερά διακρίνεται ο τρούλος ενός μουσουλμανικού τεμένους και μέρος του μιναρέ του. Επειδή είναι γνωστό ότι τα τζάμια με τρούλο στη Λάρισα ήταν δύο, του Χασάν μπέη κοντά στη γέφυρα και του Ομέρ μπέη, πίσω από την περιοχή που είναι σήμερα το Δημοτικό Ωδείο, υπολογίζουμε ότι στο χαρακτικό του Gropius απεικονίζεται το πρώτο, γιατί εκεί κοντά βρισκόταν η εβραϊκή συνοικία. Δεξιά και σε απόσταση, κάποιο τοπίο υπαίθρου γεμίζει την εικόνα, ενώ στο βάθος προβάλλει χαμηλή οροσειρά. Παρ' όλο που ο ζωγράφος Gropius συνόδευε τον Bartholdy στη Λάρισα και επομένως η καταγραφή πρέπει να ήταν επιτόπια, εν τούτοις τα στοιχεία της εικόνας δεν προσφέρουν δυνατότητες ταυτοποίησής της.

Παρ' όλα αυτά πρόκειται για μια χαριτωμένη σκηνή η οποία αποδεικνύει, εκτός των άλλων και την ποικιλια φυλών και εθνοτήτων που συμμετείχαν στη ζωή της πόλης.

Τούρκοι, Έλληνες, Εβραίοι και Νέγροι συγχρωτίζονταν στην αγορά, με πρωταγωνιστές τους Εβραίους η επαγγελματική δραστηριότητα των οποίων αποτυπώνεται καθαρά και στην εικόνα που μας διαφύλαξε το οδοιπορικό του Bartholdy.

Bazar de Larisse. Η αγορά της Λάρισας.
(Από το βιβλίο του Bartholdy)

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών προ 100 ετών

Στην εφημερίδα «Εστία» (αριθμός φύλλου 4.368, της Τρίτης 4 Απριλίου 1906) δημοσιεύτηκε το παρακάτω σχόλιο:

«Όλα προοδεύουν εις τον κόσμον και εις τας Αθήνας˙ ούτε ημπορούσε να κάμη εξαίρεσιν του κανόνος η φιλοπρόοδος Ισραηλιτική Κοινότης της πόλεώς μας. Τωόντι εις το διάστημα των εξ τελευταίων ετών έχει προοδεύση πολύ. Την πρώτην αχουροειδή εκείνην Συναγωγήν αντικατέστησε νέα και ευπρόσωπος, επί της οδού Μελιδόνη, το ισόγειον της οποίας χρησιμεύει ως Σχολείον.

ΕΣΤΙΑ

Ο ΞΕΝΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Το ισραηλιτικόν Νεκροταφείον είνε τώρα ιδιαίτερον, επιμελημένον, με φυλακείον κλπ. Εν γένει η περιουσία της Κοινότητος αντιπροσωπεύει υπέρ τας 40.000 δραχ. ενώ προ εξαετίας, όχι μόνον περιουσίαν δεν είχεν αλλά και χρέος 3.000 δρ.

Όλ' αυτά τα έκαμεν ένας άνθρωπος. Ο κύριος Α. Κωνσταντίνης. Και πολύ δικαίως ο κ. Κωνσταντίνης εξελέγη και πάλιν πρόεδρος της Κοινότητος, κατά τας αρχαιρεσίας, αι οποίαι έγιναν προχθές».

Στον ποιητή Γιοσέφ Ελιγιά

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΝΑΚΟΥ

Οι Ερινύες που σε διώξανε λουφάζουν
σε ράφια φοριαμών του Δημαρχείου
όπου –προ πάντων «προοδευτικοί»– δήμαρχοι
χωροταξίας σχέδια παράνομα φυλάνε.
Πανέτοιμοι κι' αδίστακτοι να διώξουν
τους πρόγονούς σου απ' το κοιμητήρι
που αναπαύονται –αιώνες τώρα–
όταν απάγκιο βρήκαν εδώ πέρα
απ' τους διωγμούς των Καταλάνων
της ιεράς εξέτασης
και του Θωμά Τουρκοεμάδα
«Ανθότοπο των οραμάτων» την ονόμασες
την πόλη που αγάπησες και σ' έδιωξε.
Κι' ήταν ανθότοπος στ' αλήθεια
η συνοικία που γεννήθηκες κι' αντρώθηκες,
δίπλα στου κάστρου τη σκιά,
κοντά στη λίμνη με τους καλαμιώνες,
ανάμεσα σε κήπους και αυλές
που γιασεμιά και πασχαλιές τυλίγαν.
Εδώ τα πρώτα σου της ποίησης σκιρτήματα
που άδολα και μυστικά
ρεύματα ερωτικά δονούσαν.
Κι όταν ξανοίχτηκες στην πόλη τη μικρή
και γνώρισες ανθρώπους και συνθήκες,
άλλοι σκοποί και μουσικές
τους στίχους σου φτερώσαν.
Συνέπασχες με τους φτωχούς τους καταφρονεμένους
και φώναξες για τ' άδικο.
Συμπόνεσες τους έλληνες, του τούρκους, τους εβραίους
κι' είπες πως τ' άδικο φυλή δεν έχει και θρησκεία.
Ο Σαμπεθάϊ ο Καμπιλής σ' αρνήθηκε
που σ' αγαπούσε
και οι εβραίοι αποστάτη σε λοιδόρησαν˙
κοινωνικό επαναστάτη επικίνδυνο
σε είπαν οι φιλήσυχοι Γιαννιώτες,
και σ' έδιωξαν να ξεχαστείς.
Αποσυνάγωγος και απόδημος μαζί
λιγόχρονη η περιπλάνησή σου.
Έφυγες στα τριάντα σου απ' τη ζωή
κι' ήρθες τη μνήμη μας να κατοικήσεις.
Στο κοιμητήρι το εβραϊκό
που οι πρόγονοί σου αναπαύονται
για σε δεν έχει μνήμα˙
κι' όταν αφύλακτα από ποιητές
μένουν τα κοιμητήρια,
θάρθουν δημάρχοι αδαείς να τα ρυμοτομήσουν.
Ένα δρομάκος μοναχά μένει με τ' όνομά σου
για να θυμίζει πως γεννήθηκες εδώ
στη γειτονιά που ήτανε ανθώνας
και πάνω στον ανθό των οραμάτων σου
πέρασες σε λιβάδια μ' ασφοδόλια
Οι ερινύες που σε διώξανε λουφάζουν.
Μα ξαφνικά, σαν κάποια τύψη των προγόνων τους
–που ομόθυμα σε είπαν αρνητή
κ' επαναστάστη κι' αποστάτη–
σαν κάποια τύψη νάφτασε στους απογόνους.

Και τούτοι αντίθετα από κείνους,
ομόθυμα όμως έλληνες κι εβραίοι,
σε λιβανίζουν σ' ανυμνούν.
Καινούριο, φαίνεται, σου στήνουνε
χορό σκοπιμοτήτων
κι' ως ευμενίδες έρχονται να σε τιμήσουν.
Την ποίησή σου αποτιμούν, την αναλύουν,
σ' εγκωμιάζουν σε μνημόσυνα πνευματικά.
Κι' εσύ στο κοιμητήρι των προγόνων σου
δεν έχεις μνήμα˙ τόπο να φυλάξεις...
...Και κάτι ακόμη ποιητή.
Η πόλη η μικρή που αγάπησες μεγάλωσε.
Αλώνεται απειλητικά, βρυχάται˙
ισοπεδώνει, διώχνει, εξαφανίζει
γκρεμίζει σπίτια, ποιητών και μνήμες.
Εκσυγχρονίζεται!
Δρεπανηφόρος παγκοσμιοποίησης ελαύνουσα
δήωση ιερών υπόσχεται κι οσίων.

*[Ο **Γ. Νάκος**, ζει στα Ιωάννινα, έχει δε σημαντική παρουσία στα καλλιτεχνικά δρώμενα της Ηπείρου. Έχει δημοσιεύσει μελέτες για την αρχαία ελληνική τραγωδία και ποίηση.*
*Το ποίημά του αναδημοσιεύεται από το περιοδικό **Φηγός**, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων, τεύχος 20 - β΄ εξάμηνο 2005].*

Το μεγαλύτερο έγκλημα της Ιστορίας διεπράχθη στις μέρες μας

▶ ***Συνέχεια από τη σελίδα 2***

ΗΤΑΝ ΚΑΙΡΟΣ ΝΑ ΕΚΔΟΘΕΙ ΕΝΑ ΑΔΙΑΨΕΥΣΤΟ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ, μια συνολική μαρτυρία για το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Και πράγματι, πριν από λίγες μέρες εκδόθηκε ένας ογκώδης τόμος με αυτόν τον τίτλο: «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Μνημεία και Μνήμες».

Η ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ανήκει στο Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος, αλλά βρήκε τη θερμή και αποτελεσματική στήριξη του υπουργείου Παιδείας (και Θρησκευμάτων) και της γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς. Χρειάζεται και επιβάλλεται ένα δημόσιο εύγε, ιδιαίτερα αυτές τις μέρες. Η αλήθεια είναι ότι η ελληνική πολιτεία, υπό οποιοδήποτε πολιτικό καθεστώς, ακόμα και δικτατορικό, η πολιτική ηγεσία και οι ανώτερες κοινωνικές τάξεις δεν ήταν ποτέ αντισημιτικές. Θα υπενθυμίσω το γενναίο υπόμνημα του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού προς τις γερμανικές αρχές Κατοχής, το οποίο υπέγραψαν και πολλοί σημαίνοντες κοινωνικοί παράγοντες. Διαμαρτυρία μοναδική στην κατεχόμενη Ευρώπη. Θα υπενθυμίσω ακόμη τη στάση και τη συμπεριφορά του Άγγελου Έβερτ (πατέρα του Μιλτιάδη Έβερτ), αρχηγού τότε της Αστυνομίας της Αθήνας και πολλών αξιωματικών της, οι οποίοι σε πολλούς Έλληνες Εβραίους χορήγησαν χριστιανικές ταυτότητες (τι ντροπή! Το σήμα του Σταυρού να θεωρείται συντασσόμενο με το έγκλημα και εγκληματίες να θεωρούν τον φέροντα ως «δικό» τους!). Τέλος, να υπενθυμίσω ότι πολλοί Έλληνες και οι αντιστασιακές τους οργανώσεις έκρυψαν, περιέθαλψαν και φυγάδευσαν Εβραίους ή, όταν μπορούσαν, περιέσωσαν τις περιουσίες τους. Αλλά και αρκετοί Έλληνες, συνεργάτες των Γερμανών ή απλώς λωποδύτες, συμμετείχαν στη λεηλασία των εβραϊκών περιουσιών.

***

ΔΕΝ ΘΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΟΥΜΕ να επιγράψουμε το φαινόμενο της Εβραϊκής Διασποράς. Και οι Έλληνες από τους αρχαιότατους χρόνους ήταν λαός εν διασπορά και αυτή η διασπορά υπήρξε μία από τις βασικές προϋποθέσεις για τον ιδιαίτερο ρόλο που έπαιξαν στην παγκόσμια Ιστορία.

Ο ΕΝ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΕΒΡΑΪΣΜΟΣ όμως, όπως προσφυώς ελέχθη, υπήρξε μια «φορητή πατρίδα», που επέτρεψε σ' αυτόν τον προικισμένο λαό να ζήσει και να δράσει σχεδόν σε ολόκληρη την υφήλιο, ανάμεσα σε πολλούς και διαφορετικούς λαούς, παρά τις αντιξοότητες που συναντούσε και παρά τους απίστευτους διωγμούς που δεχόταν. Θα έλεγα μάλιστα ότι η ίδρυση του κράτους του Ισραήλ στην Παλαιστίνη, ιστορική αναγκαιότητα και όχι έργο του Σατανά όπως το παρουσιάζουν, περιόρισε τη δύναμη της διασποράς καθώς την υπέταξε σε κρατικές σκοπιμότητες. Το ίδιο συνέβη και με την ελληνική διασπορά, μετά την Επανάστατη του '21 και την ίδρυση του πρώτου ελληνικού κρατιδίου, πολύ κατώτερου από την υπόσταση και την εμβέλεια της διασποράς. Μέχρι που η λογική της κρατικής εστίας και του αλυτρωτισμού κατέστρεψαν ολοσχερώς τη διασπορά.

ΟΙ ΕΒΡΑΪΚΕΣ ΠΑΡΟΙΚΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΑΔΑ χρονολογούνται αρκετά χρόνια πριν από τον Χριστό: Στην Κόρινθο, στη Θεσσαλονίκη, στην Πάτρα και σε πολλά άλλα μέρη. Το εμπόριο, δραστηριότητα στην οποία διακρίθηκαν οι Εβραίοι, ήταν ουσιαστικά ένα ευρύ δίκτυο επικοινωνίας μεταξύ των παροικιών και το ίδιο μπορούμε να ισχυριστούμε και για το εμπόριο των Ελλήνων, αλλά και για την πνευματική τους ανάπτυξη και εξάπλωση. Το ίδιο δίκτυο επικοινωνίας χρησιμοποίησε και ο Απόστολος Παύλος για τη διάδοση του Χριστιανισμού. Στις συναγωγές της διασποράς δίδασκε και προς Εβραίους της διασποράς έγραφε, σε μια κοινή για όλους γλώσσα, την ελληνική. Δεν είναι τυχαίο ότι η Αλεξάνδρεια, όπου η μεγαλύτερη και ανθηρότερη εβραϊκή παροικία και πνευματικό κέντρο του Ελληνισμού εκείνη την εποχή, γρήγορα εξελίχθηκε σε κέντρο της νέας θρησκείας, του Χριστιανισμού.

***

ΞΕΠΕΡΝΑΕΙ τις προθέσεις και τις δυνατότητες, αλλά και τον σκοπό αυτού του σημειώματος να παρακολουθήσουμε τη μετάλλαξη του αρχαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου σε εβραιοχριστιανικό. Θα περιορισθούμε, και με αυτό θα κλείσουμε, σε μερικά μακάβρια νούμερα, που σημαδεύουν τη μοίρα των εβραϊκών κοινοτήτων στην Ελλάδα.

ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ 1941, όταν τα γερμανικά στρατεύματα κατέλαβαν την Ελλάδα, ζούσαν στη χώρα μας 77.377 Εβραίοι διάσπαρτοι σε όλες σχεδόν τις πόλεις. Ξεκίνησαν από τους αρχαίους χρόνους, με την πάροδο των αιώνων συσσωρεύθηκαν και άλλοι, διωκόμενοι από άλλες «χριστιανικές» χώρες, και έφτασαν 77.377 ως τις μέρες μας.

ΑΠΟ ΑΥΤΟΥΣ, ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ καταμετρήθηκαν 10.226 επιβιώσαντες. Οι υπόλοιποι εξοντώθηκαν στα γερμανικά στρατόπεδα ή πέθαναν από τις κακουχίες. «Τελική λύση» σε ποσοστό 86%. Η πολυπληθέστερη παροικία της Θεσσαλονίκης αριθμούσε, το 1941, 56.000 Εβραίους. Από αυτούς επέζησαν μόνο 1.950! Ποσοστό εξόντωσης 96%!

ΔΥΣΤΥΧΩΣ, αυτοί οι αριθμοί δεν μπορούν να αμφισβητηθούν. Αυτό είναι το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων και συνέβη επί των ημερών μας...

[«Καθημερινή», 14 Μαΐου 2006]

Συνάντηση με τον Χίτλερ

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

Ο Γεώργιος Πεσμαζόγλου (1889-1979) υπήρξε σημαντικός παράγοντας της ελληνικής ζωής. Διετέλεσε κατ' επανάληψη υπουργός, διοικητής της Εθνικής Τραπέζης, υπήρξε δε στενός συνεργάτης πρωθυπουργών κ.ά.

Το 1934, ως αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών, επισκέφθηκε την Γερμανία για να ενημερώσει για το Βαλκανικό Σύμφωνο, πριν από την υπογραφή του. Από το βιβλίο του ***Το χρονικόν της ζωής μου*** *(Αθήναι, 1979) παραλαμβάνουμε το παρακάτω κείμενο (σελ. 172 κ.ε.), στο οποίο αναγράφονται οι θλιβερά ρατσιστικές απόψεις του δικτάτορος περί Εβραίων.*

«Εις το Βερολίνον έφθασα εις τας 14 Φεβρουαρίου 1934. Ξεναγός μου είχεν ορισθεί ο Άλτενμπουργκ, (ο μετέπειτα, κατά την κατοχήν, Gauleiter εις την Ελλάδα), διευθυντής τότε του υπουργείου εξωτερικών. Ενημέρωσα εν πρώτοις τον von Neumann, υπουργόν των εξωτερικών, περί της αποστολής μου και την επομένην εγενόμην δεκτός από τον Χίτλερ. Η επί του θέματος συνομιλία μου μετ' αυτού διήρκεσε επί δύο ολοκλήρους ώρας. Αφού με ήκουσε προσεκτικά, μου απήντησε ότι ηννόει πολύ καλά τους λόγους διά τους οποίους είχαμε επιδιώξει την σύναψιν του Βαλκανικού Συμφώνου, αλλ' ελυπείτο διότι συνεταιρίσθημεν με τους βαλκανικούς λαούς οι οποίοι είναι κατώτεροι «ημών» των λοιπών Αρίων. Εις σχετικήν παρατήρισίν μου απήντησε ότι, δεν αμφισβητεί ότι και οι βαλκανικοί λαοί αποτελούν μέρος των διανοουμένων όντων, όπως οι ίπποι, οι λέοντες, οι κώνωπες και οι αρουραίοι ανήκουν εις την συνομοταξίαν των ζώων. Ουδείς όμως δύναται να αμφισβητήση ότι ο ίππος ή ο λέων έχει πολύ μεγαλυτέραν αξίαν του κώνωπος ή του αρουραίου. Ούτω και ένας Νοτιοσλάβος ή Εβραίος έχει πολύ μικροτέραν αξίαν ενός Έλληνος ή ενός Γερμανού. Και προσέθεσε:

– Εάν είχατε μίαν κόρην πιστεύω ότι θα προτιμούσατε να συζευχθή ένα Γερμανό παρά ένα Εβραίον.

Εις το σημείον δε τούτο μου ανέπτυξε την θεωρίαν του περί του «κατηραμένου εβραϊκού στοιχείου».

Εζήτησα να συζητήσωμεν επί των οικονομικών σχέσεων των δύο χωρών μας. Του εξέθεσα τας μεγάλας δυσχερείας τας οποίας συνηντώμεν εκ του ότι, ενώ το ισοζύγιον των μετά της Γερμανίας συναλλαγών μας ήτο άκρως ενεργητικόν, μετ' άλλων χωρών είχομεν να καλύψωμεν ικανά ελλείμματα. Μου απήντησε αποφασιστικά ότι δεν ήτο δυνατόν να «εμέναμε με τα χέρια σταυρωμένα» και ότι αυτός, συσκεπτόμενος με τους αρμοδίους, θα εύρισκε μίαν ικανοποιητικήν λύσιν.

Εν συνεχεία με εκράτησεν εις το πρόγευμα, εις το οποίον παρεκάθησαν μεταξύ άλλων ο von Neumann, ο Schmidt, υπουργός του της εθνικής οικονομίας, ο πρέσβυς μας Αλ. Ραγκαβής, ο υπαρχηγός του κόμματος του Römer, ο Göbels και η θυγάτηρ του Πρίγκιπος Ανδρέου Σοφία (Tiny), την οποίαν εθεώρει, ειρήσθω εν παρόδω, ως υπόδειγμα μητρός και συζύγου. Το πρόγευμα δεν ήτο διόλου απλούν ή πρόχειρον και εφαίνετο ότι είχεν οργανωθή εκ των προτέρων. Το τραπέζι στολίζετο με τα επίχρυσα σκεύη τα οποία ανήκον άλλοτε εις τους Γερμανούς Αυτοκράτορας και τα εδέσματα ήσαν εξαίρετα. Κατά την στιγμήν της αναχωρήσεώς μου επήρε μίαν φωτογραφίαν του, την υπέγραψε και μου την έδωσε.

Ο Γ. Πεσμαζόγλου στο Βερολίνο (14-2-1934). Αριστερά ο Κ. Μαλάμος, εμπορικός σύμβουλος της εκεί ελληνικής πρεσβείας. Δεξιά ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας Θεοδωρόπουλος.

Ο Χίτλερ μου έδωσε την εντύπωσιν ενός ονειροπαρμένου ανθρώπου που πίστευε ότι η μοίρα τον είχε τάξει να δώση εις τους Γερμανούς την θέσιν, η οποία τους ανήκει ως περιουσίου λαού και δι' αυτών ν' αναμορφώση την Ευρώπην. Από όσα μου είπεν ο εν Γερμανία πρέσβυς της Γαλλίας Francois Poncé, μετά του οποίου συνεδεόμην, φαίνεται ότι είχε πατριωτισμόν. Όταν π.χ. απεφάσισε, παρά τας διατάξεις της Συνθήκης των Βερσαλλιών, να επανεξοπλίση την Γερμανίαν, οι σύμβουλοί του εχαρακτήρισαν την τοιαύτην απόφασιν απονενοημένον διάβημα, διότι ήτο δυνατόν οι Σύμμαχοι να καταλάβουν αμαχητί ολόκληρον την Γερμανίαν εντός ολίγων ημέρων. Απήντησεν εις αυτούς ότι, επίστευεν ότι δεν θα ετόλμων να το πράξουν, αλλ' ότι και εάν, παρ' ελπίδα, συνέβαινε τοιούτον τι, τους εξουσιοδότει να τον θεωρήσουν ως παράφρονα, να τον δέσουν και να τον παραδώσουν εις τους Άγγλους και τους Γάλλους. Ήτο ευφυής και αποφασιστικός αλλά και αδίστακτος, εστερείτο δε παντός ανθρωπισμού».

Παρουσίαση του βιβλίου:

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Μνημεία & Μνήμες

Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος παρουσίασαν, σε εκδήλωση που έγινε την Τετάρτη 24 Μαΐου 2006, στο Μέγαρο της Παλαιάς Βουλής, το Λεύκωμα «Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Μνημεία και Μνήμες», έκδοση του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος.

Το Λεύκωμα «*Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Μνημεία και Μνήμες*» είναι μια καταγραφή της ιστορίας των διάσπαρτων ανά την Ελλάδα εβραϊκών μνημείων που διασώθηκαν από τη λαίλαπα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η ιστορική έρευνα και η δημιουργία του έργου αυτού είναι μια σημαντική πολιτισμική παρακαταθήκη και μια κιβωτός μνήμης για τη νέα γενιά.

Στιγμιότυπο από τον χαιρετισμό της υπουργού Παιδείας κας Μ. Γιαννάκου κατά την εκδήλωση. Στο πάνελ των ομιλητών (από αριστερά): ο πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. κ. Μ. Κωνσταντίνης, η Γ.Γ. Νέας Γενιάς κα Β. Κόλλια, ο δημοσιογράφος κ. Αντ. Καρκαγιάννης, και οι καθηγητές κ.κ. Κ. Σβολόπουλος και Χ. Φλάϊσερ.

Την εκδήλωση χαιρέτισαν η Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων **κα Μαριέττα Γιαννάκου**, αναφερόμενη στις πρωτοβουλίες του Υπουργείου για τη μνήμη της ιστορίας του Ολοκαυτώματος, η Γενική Γραμματέας Νέας Γενιάς **κα Βάσω Κόλλια,** η οποία ανέφερε ότι το Λεύκωμα είναι ιδιαίτερα επίκαιρο, καθώς το πρόβλημα του ρατσισμού και της αποδοχής της διαφορετικότητας βρίσκεται ακόμα στο προσκήνιο, καθώς και ο Πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος **κ. Μωϋσής Κωνσταντίνης,** τονίζοντας ότι πρόκειται για την πρώτη ολοκληρωμένη και συγκεντρωτική καταγραφή των εβραϊκών μνημείων στην Ελλάδα και αναφέροντας το δύσκολο και μακροχρόνιο έργο της συγκέντρωσης των ιστορικών στοιχείων. Το Λεύκωμα παρουσίασαν ο Ακαδημαϊκός **κ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος**, Ομότιμος Καθηγητής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών ο οποίος αναφέρθηκε στη δομή του τόμου, τον τρόπο παράθεσης των ιστορικών στοιχείων και στα συμπεράσματα που συνάγονται για την ιστορία των Ελλήνων Εβραίων και ο Καθηγητής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών **κ. Χάγκεν Φλάισερ**, ο οποίος έκανε μία ευρύτερη ιστορική παρουσίαση του Ολοκαυτώματος των Ελλήνων Εβραίων με συγκριτικές αναφορές στα στοιχεία του τόμου. Τη συζήτηση συντόνισε ο δημοσιογράφος **κ. Αντώνης Καρκαγιάννης**.

Στο πλαίσιο της εκδήλωσης απονεμήθηκαν τα βραβεία στους μαθητές Λυκείου που πρώτευσαν στον Πανελλήνιο Μαθητικό Διαγωνισμό Έκθεσης, που προκήρυξε το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, με θέμα: *«Οι Έλληνες Εβραίοι και η σημασία της μνήμης του Ολοκαυτώματος»*.

Τέλος, το Λεύκωμα παρουσιάστηκε στο δικτυακό τόπο Ithaca on Line του Εθνικού Κέντρου Βιβλίου.

Βιβλίο

ΒΕΑΤΡΙΚΗΣ ΣΑΪΑ -ΜΑΓΡΙΖΟΥ

Το βραχιόλι της φωτιάς

(Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2006)

Το νέο (τρίτο) μυθιστόρημα της ομοθρήσκου συγγραφέως είναι μια ιστορία που αναφέρεται στον Ελληνικό Εβραϊσμό. Περιγράφει το δραματικό οδοιπορικό μιας εβραϊκής οικογένειας στις ζοφερές στιγμές του εικοστού αιώνα. Το χρονικό μιας κοινωνίας που συντρίβεται και αναφύεται μέσα από τα ερείπιά της. Πρόκειται για τη θυελλώδη ιστορία του μικρού Ιωσήφ, όπως την καταγράφει ένα νυχτερινό παραμύθι: Θεσσαλονίκη, 1917. Οι φλόγες ζώνουν την εβραϊκή συνοικία. Η Μπενούτα με τα παιδιά της βρίσκονται στο σπίτι. Ένας τσιγγάνος, ο Αγγελής, τους διασώζει την τελευταία στιγμή. Τους μεταφέρει στον καταυλισμό του, μακριά απ' τον όλεθρο. Μεγάλο μέρος της πόλης καταστρέφεται. Ένα πολύτιμο κόσμημα σώζεται. Ένα κειμήλιο που συνδέει ανθρώπους και γεγονότα. Εβραίους και Τσιγγάνους. Δυο λαούς με διαφορετική κοσμοαντίληψη αλλά και πεπρωμένο κοινό. Ακολουθούν ο πόλεμος, η ναζιστική θηριωδία, το Άουσβιτς. Οι σκληρές σελίδες του Ολοκαυτώματος μαζί με την οδύσσεια ενός βραχιολιού.

ΝΙΝΑΣ ΝΑΧΜΙΑ

Το εγχειρίδιο του καλού αντισημίτη

(Εκδόσεις Σιγαρέτα, Αθήνα 2005)

Με θλιβερό χιούμορ που «σπάει κόκκαλα» η Νίνα Ναχμία, στο μικρό αυτό βιβλιαράκι, παρουσιάζει τα πολλά πρόσωπα του αντισημιτισμού στην Ελλάδα. Χωρίς κακία, αλλά με πίκρα δείχνει προκαταλήψεις, που ισχύουν σε μικρό –ευτυχώς– βαθμό.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΔΩΔΟΥ

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του Ελληνικού κράτους 1915-1936

(Σαββάλας, Αθήνα 2005)

Πολύ σημαντική μελέτη για τη στάση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στα πολιτικά πράγματα της χώρας, σε μια ιστορική περίοδο καθώς και για την πολιτική που ακολούθησαν ηγετικά στελέχη τους που αναμίχθησαν στα κοινά. Αποτελεί σύνθεση μεταξύ της εν γένει ελληνικής πολιτικής ζωής κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, των προβλημάτων που έθεταν οι εξελίξεις στον συνεχώς μεταβαλλόμενο βαλκανικό χώρο και της ιδεολογικής αντιπαραθέσεως στο εσωτερικό της εβραϊκής κοινωνίας. Επειδή συνήθως δεν υπάρχουν πλήρεις αναφορές για το θέμα στις μελέτες που έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς, πάνω στην ιστορία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, το βιβλίο του κ. Δ. Δώδου είναι πολύτιμο συμπλήρωμα.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΑΤΟΥ

Η παγίδευση της ιστορίας

(Αθήνα, 2006)

Ο Γ. Αποστολάτος, αληθινός φίλος του Εβραϊσμού, υπήρξε μία πολυσύνθετη προσωπικότητα με πλούσια προσφορά στα εθνικά και κοινωνικά θέματα. Απ' όπου κι αν πέρασε (υπουργός, πρόεδρος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, ιδρυτής της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας κ.α.) άφησε έργο σημαντικό, του οποίου η εμβέλεια εξακολουθεί να παράγει αγαθά αποτελέσματα μέχρι σήμερα. Το τελευταίο διάστημα της ζωής του ο Γ. Αποστολάτος ασχολήθηκε με την αποκατάσταση της πρόσφατης - μεταπολεμικής - ελληνικής ιστορίας, η οποία έχει υποστεί παραποιήσεις από ανεύθυνα άτομα. Για τον σκοπό αυτό ο Αποστολάτος εξέδωσε πολλές εκδόσεις αξιόλογων βιβλίων Ελλήνων και ξένων ιστορικών, ο ίδιος δε με νευρώδη αρθρογραφία, στηριγμένη σε αδιάσειστες πηγές, προσέφερε μεγάλη εθνική υπηρεσία. Η σύζυγός του, Σοφία Αποστολάτου, συγκέντρωσε σε τόμο τα κυριότερα από τα άρθρα του τα οποία θεωρούνται, δικαίως, ως «η τελευταία εισφορά ενός μαχητή». (Για την απόκτηση του βιβλίου, τηλ. 210-80.11.203).

ΓΚΥΝΤΕΡ ΑΝΤΕΡΣ

Εμείς οι γιοί του Άιχμαν

(Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 2005)

Το βιβλίο αποτελεί, όπως αναφέρεται στον υπότιτλο, μια ανοιχτή επιστολή στον Κλάους Άιχμαν, αναφέρεται δε από την ηθική, την ψυχολογική και κοινωνιολογική πλευρά στο Ολοκαύτωμα και στους θύτες των Εβραίων, με πρώτο τον Άιχμαν. Ο Στ. Ζουμπουλάκης, στο επίμετρο, με το οποίο επιχειρεί να διασυνδέσει τα τότε με τα σημερινά σημειώνει:

«Ο Άντερς δεν είναι κοινωνιολόγος, είναι πολιτικός και ηθικός στοχαστής, θέλει να επηρεάσει συνειδήσεις, να παιδαγωγήσει. Δεν μπορεί επομέ-

νως παρά να θέσει το ερώτημα που θα του έθετε ούτως ή άλλως ο πρώτος τυχών αναγνώστης του: τί πρέπει λοιπόν να κάνει κανείς για να αποκτήσει εναργή συνείδηση της απειλής, να μειώσει την απόκλιση ανάμεσα στην απειλή και την αναπαράστασή της; Για τον Άντερς, ένας μόνο δρόμος υπάρχει: η διεύρυνση της ηθικής φαντασίας («moralische Phantasie»). Για να αντιληφθεί ο άνθρωπος το μέγεθος της καταστροφής που μπορούν ανά πάσα στιγμή να προκαλέσουν τα ίδια τα προϊόντα του, πρέπει να διευρύνει την ικανότητά του να φαντάζεται και να νιώθει, να παραβιάσει τα όρια των συναισθημάτων του, να δημιουργήσει εν ανάγκη καινούργια συναισθήματα».

ΝΙΝΑΣ ΝΑΧΜΙΑ

Η μαύρη νύφη

(Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005)

Με έξοχη δύναμη αφήγησης η Νίνα Ναχμία καταθέτει την ιστορία μιας σεφαραδίτικης οικογένειας της Θεσσαλονίκης, με τις προσωπικές καταβολές της συγγραφέως. Με αναδρομή στο παρελθόν, παρουσιάζεται η ευημερούσα το 1939 πολυάριθμη εβραϊκή κοινότητα της συμπρωτεύουσας, μέρις ότου οι άνθρωποί της φορτώθηκαν στα βαγόνια του θανάτου. Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου η συγγραφέας παρουσιάζει το δημιουργικό, φίλεργο, καλλιεργημένο πραγματικό πρόσωπο του Εβραίου. Το βιβλίο, παρουσιάζοντας τον ψυχισμό των ηρώων του, ξεπερνά τις θρησκευτικές προκαταλήψεις χωρίς να αγνοεί τις θρησκευτικές παραδόσεις.

Γράμματα στα «Χρονικά»

Οι Εβραίοι της Βέροιας

*Η δημοσίευση στοιχείων για ιστορικές περιόδους οδηγεί πάντοτε σε συζητήσεις, αναθεωρήσεις, επανεξετάσεις καταστάσεων και προσώπων. Η παρακάτω επιστολή των **Ρούμπεν Μ. Στρούμσα** και **Ιωσήφ Στρούμσα** (από τη Θεσσαλονίκη) βοηθά στη διαφώτιση της περιόδου του Ολοκαυτώματος στην Ισραηλιτική Κοινότητα Βέροιας:*

«Μόλις πήραμε στα χέρια μας την 3η έκδοση του αφιερωματικού στο Ολοκαύτωμα τεύχους των «Χρονικών».

Είναι πραγματικά πολύτιμο πόνημα για τη γνώση και την διατήρηση της μνήμης του μεγαλυτέρου ανά τους αιώνες εγκλήματος που έγινε μάλιστα στους κόλπους της πολιτισμένης ανθρωπότητας του εικοστού αιώνα.

Ακόμη αποτελεί ουσιαστική απεικόνιση της ζωής των Εβραίων της Ελλάδος πριν από τον Β΄παγκόσμιο πόλεμο.

Είναι φυσικό σε τέτοιας έκτασης αναζήτηση στοιχείων να παρεισφρήσουν και λάθη.

Αυτό συνέβη στην περίπτωση του διωγμού των Εβραίων της Βέροιας τον οποίον δυστυχώς ζήσαμε αλλά είμαστε από τους τυχερούς που επιζήσαμε.

Συγκεκριμένα αναγράφεται ότι από το ΕΑΜ - ΕΛΑΣ έγινε πρόταση οργάνωσης διαφυγής όλων των Εβραίων της Βέροιας (850 εκείνη την περίοδο) στα Πιέρια όρη με τον όρο οι πλούσιοι μεταξύ αυτών να χρηματοδοτήσουν την επιχείρηση κι ότι αυτοί αρνήθηκαν.

Τέτοια πρόταση δεν έγινε ποτέ και είμαστε σε θέση να το γνωρίζουμε διότι ένας από τους αναφερομένους πλουσίους ήταν και ο πατέρας μας Μεναχέμ Στρούμσας τότε πρόεδρος της κοινότητας.

Το θέμα ανακινήθηκε ύστερα από συνέντευξη του προέδρου της Ι.Κ.Θ. στην τηλεόραση.

Στέλεχος της Αριστεράς στη Βέροια με επιστολή του στην Ι.Κ.Θ. και στην τοπική εφημερίδα «Βέροια» της 20ής Μαΐου 1994 διαμαρτυρήθηκε διότι στην συνέντευξη δεν αναφέρθηκε η συμβολή του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ στην διάσωση των Εβραίων της Ελλάδας και συγχρόνως έγραψε για την δήθεν πρόταση που απορρίφθηκε από τους προύχοντες κι αυτό με χαρακτηρισμούς του τύπου: Οι Εβραίοι έδειξαν ότι αγαπούν περισσότερο τις λίρες από τη ζωή τους.

Για τον ισχυρισμό ότι έγινε η πρόταση και δεν περιήλθε σε γνώση μας, πράγμα εντελώς απίθανο εξηγούμε γιατί ένα τέτοιο εγχείρημα ήταν εντελώς ανέφικτο. Σημειώνουμε εδώ ότι το θέμα ανακινήθηκε για πρώτη φορά το 1994 όταν όλοι οι πρωταγωνιστές είχαν πεθάνει και δεν μπορούσαν να το διαψεύσουν.

Η Βέροια το 1943 ήταν μια μικρή πόλη 15-20.000 κατοίκων. Η απομάκρυνση απ' αυτήν 850 ατόμων, η εγκατάλειψη σπιτιών και χώρων εργασίας ήταν αδύνατον να περάσει απαρατήρητη οπότε η σύλληψή τους ήταν σίγουρη. Υπήρχαν άλλωστε αρκετοί συνεργάτες των Γερμανών και καταδότες που πρόδωσαν μεμονωμένα άτομα που προσπάθησαν να διαφύγουν.

Ο ΕΛΑΣ διηξήγαγε τοτε στην περιοχή κλασικό ανταρτοπόλεμο. Πραγματοποιούσε πλήγματα σε Γερμανούς και συνεργάτες και αποσυρότανε. Δεν υπήρχε μόνιμη απελευθερωμένη περιοχή στα Πιέρια. Επομένως παρά την εκφρασμένη θέληση του ΕΑΜ να βοηθηθούν οι Εβραίοι δεν υπήρχε η δυνατότητα προστασίας τους, απόδειξη τούτου ήταν ότι αρκετοί ύστερα απο προδοσία συνελήφθησαν στο βουνό.

Επίσης οικονομικοί λόγοι δεν επέτρεπαν το εγχείρημα. Η ολότητα των Εβραίων της Βέροιας ήταν μεροκαματιάρηδες, τεχνίτες και μικρομαγαζάτορες. Οι «πλούσιοι» ήσαν όλοι κι όλοι 3-4 που ακριβέστερα θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν μη πτωχοί κι ήταν βέβαια αδύνατον ν' αναλάβουν την συντήρηση 850 ατόμων για άγνωστο χρονικό διάστημα.

Βέβαια τότε δεν υπήρχε το δίλημμα˙ θάνατος στην εξορία ή διαφυγή στο βουνό. Κανείς δεν μπορούσε να διανοηθεί το τερατώδες έγκλημα στα στρατόπεδα. Γι' αυτό και κανείς με τις τότε συνθήκες δεν μπορούσε να συμβουλεύσει. Ο καθένας έπρεπε να αποφασίσει μόνος του, ακόμη και ο καθησυχασμός εκ μέρους του αρχιραβίνου, ή μήπως αρχιπροδότη Κόρετς δεν έπεισε. Μόνο έκανε δυσκολότερη την επιλογή.

Η οικογένειά μας διάλεξε τον δρόμο του βουνού. Αυτό ήταν και παρότρυνση του τότε Διοικητή Χωροφυλακής Βέροιας Σταυρίδη. Ο πατέρας μας σαν πρόεδρος θα ήθελε να συμβουλεύσει τους ομόθρησκους αλλά η γνώση των γεγονότων ήταν τέτοια που δεν μπορούσε να αναλάβει τέτοια ευθύνη. Το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να δώσει το παράδειγμα της δικιάς του επιλογής και αυτό έκανε. Έφυγε πρώτος κι ακολούθησαν άλλοι 150 που σχεδόν όλοι διασώθηκαν».

"CHRONIKA"

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens , Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 203, vol. 29

May– June 2006

✔ In the main article written by the well-known journalist Andonis Karkayiannis, it is said that the greatest crime in the history of mankind was committed in our days, and this was the **Holocaust,** which cannot be compared to any other event in history.

✔ In his study, Professor V.G. Mandilaras describes the presence of **Jews in Egypt**, which had begun since the Fifth Dynasty, (2560-2420 BCE).

✔ In his study, Dr. David Moissis refers to the **historic events of Hitler's rise to power**, to the events that followed both in the domestic and foreign policy of Germany, and to the attitude of the other nations towards Nazi Germany.

✔ Mr. Esdras D. Moissis refers to the **Jewish presence in Larissa** (region of Thessaly) from antiquity until the beginning of the 20th century.

✔ Referring to **Larissa**, we mention publications of the book by Jacob Salomon Bartholdy "**Voyage en Grèce**", which circulated in 1805 in German and are embellished with etchings by the Austrian artist, Gropius.

✔ We publish a poem by George Nakos on **Yossef Elijah** (1901-1931), a Jewish poet who lived in Ioannina (region of Epirus).

✔ In his memoirs, **G. Pesmatzoglou** (1889-1979), who had been Secretary of State repeatedly, refers to his **meeting with Hitler** in 1934 and to the views that the latter had expressed of the Jews.

✔ In a special event that was held in Athens, the magnificent album published by the Central Board of Jewish Communities in Greece, titled **"The Holocaust of the Greek Jewry – Monuments and Memories"** was presented. During the event, the following gave a speech: The Greek Minister of Education Mrs. Marietta Yannakou, the Secretary General for Youth Mrs. Vasso Kollia and the President of the Central Board of Jewish Communities in Greece Mr. Moses Constantinis. The book was presented by history professors K. Svolopoulos and H. Fleischer.

✔ We also publish a letter by Reuben Stroumsa and Joseph Stroumsa, referring to the historic events during the Holocaust in the city of **Veroia** (region of Western Macedonia).

✔ The issue closes with **book presentations**.

Front cover: Old picture of the Pinios river, in the background, and at the centre, photo picturing young Jewish apprentice dressmakers in Larissa (1922).

Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΫΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8
E-mail: hhkis@ath.forthnet. gr
Internet site: http://www.kis.gr
Κωδικός εντύπου: 3502

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421
Διανέμεται Δωρεάν

Eurobank
Cards

EuroLine

SPOT JWT

...η μόνη απαραίτητη

Αποκτήστε σήμερα τη μοναδική πιστωτική κάρτα που υπερκαλύπτει κάθε σας ανάγκη προσφέροντάς σας: **μετρητά έως €15.000 χωρίς έξοδα ανάληψης, υψηλά πιστωτικά όρια για αγορές, άτοκες δόσεις,** και **ελάχιστη καταβολή μόνο 2%.**

EuroLine, έχει όλα όσα χρειάζονται... για να σας γίνει απαραίτητη!

210-95 55 555